

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА
РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ Ніна РЖЕВСЬКА

« ___ » грудня 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИЦІ ОСВІТНЬОГО РІВНЯ МАГІСТР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 054 «СОЦІОЛОГІЯ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ «СОЦІОЛОГІЯ»

Тема: **«ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ
ВІЙНИ»**

Виконавиця: здобувачка вищої освіти групи С – 214М Курмаз Таміла Анатоліївна

Керівник: кандидат соціологічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій Михайлич Олександр Володимирович

КИЇВ 2023

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота містить: 80 сторінок, 3 таблиці, 9 рисунків та 61 посилання на літературні джерела.

Об'єкт дослідження: дозвілля як важлива сфера суспільного життя молоді.

Мета роботи: дослідити дозвіллієві практики української молоді в умовах війни.

Методи дослідження: компаративний, структурний, функціональний, аналітичний, аналіз вторинних даних, типологізації, математичні методи.

Предмет дослідження: дозвіллієві практики української молоді в умовах війни.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішуються наступні завдання:

1. Провести концептуалізацію «дозвіллієвих практик».
2. Розглянути основні соціологічні підходи до вивчення дозвіллієвих практик.
3. Визначити дозвіллієві практики української молоді як предмет соціологічного дослідження.
4. Виявити характер дозвіллієвих практик української молоді.
5. Описати досвід емпіричного вивчення дозвіллієвих практики української молоді в умовах війни.

Ключові слова: ДОЗВІЛЛЯ, ДОЗВІЛЛЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ, ВІЛЬНИЙ ЧАС, МОЛОДЬ.

ABSTRACT

Thesis contains: 80 pages, 3 tables, 9 figures, 61 references to published data.

Object of research: leisure time as an important sphere of social life of young people.

The purpose of the work: to investigate the leisure practices of Ukrainian youth in the conditions of war.

Research methods: comparative, structural, functional, analytical, secondary data analysis, typology, mathematical methods.

The subject of the study: leisure practices of Ukrainian youth in the conditions of war.

To achieve this goal in the work of the following tasks:

1. Conceptualize "leisure practices".
2. Consider the main sociological approaches to the study of leisure practices.
3. To determine the leisure practices of Ukrainian youth as a subject of sociological research.
4. To identify the nature of leisure practices of Ukrainian youth.
5. To describe the experience of an empirical study of the leisure practices of Ukrainian youth in the conditions of war.

Keywords: LEISURE, LEISURE ACTIVITIES, LEISURE PRACTICE, LEISURE, FREE TIME, YOUTH.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1:ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК	10
1.1. Концептуалізація «дозвіллевих практик».....	10
1.2. Основні соціологічні підходи до вивчення дозвіллевих практик	16
Висновки до першого розділу.....	25
РОЗДІЛ 2:ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ОБ’ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ	27
2.1. Дозвіллеві практики української молоді як предмет соціологічного дослідження	27
2.2. Характер дозвіллевих практик української молоді	32
Висновки до другого розділу	40
РОЗДІЛ 3:ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ	41
3.1. Вплив війни на культурне дозвілля української молоді: вторинний аналіз	41
3.2. Дослідження читання книг в контексті дозвіллевих практик в умовах війни: вторинний аналіз	49
3.3. Програма соціологічного дослідження на тему: «Дозвіллеві практики української молоді в умовах війни»	57
Висновки до третього розділу.....	69
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Впродовж останніх десятиріч років у багатьох країнах світу відбувається значущий перехід до нового типу соціально-економічного розвитку, де основний акцент зміщується від "товаровиробничої економіки" до "обслуговуючої економіки". Наука, технології, інформація і культура стають ключовими в суспільному розвитку. Культура, фактично розглядаючись як ресурс і інструмент для досягнення соціально-економічних цілей, стає стратегічним пріоритетом в постіндустріальному суспільстві.

У такому контексті сфера дозвілля стає важливим показником розвитку суспільства. Глобальні тенденції визначають ці зміни, що охоплюють країни різних континентів, і Україна не є винятком. Вплив технічного прогресу, відродження ринкових відносин, зміна цінностей та споживчих зразків, а також воєнні конфлікти та терористичні дії, змінюють організацію та спосіб життя українців.

Ці зміни супроводжуються трансформаціями традицій, що існували десятиліттями: вірувань, ідеологій, життєвих стилів та форм. Старі суспільно-культурні ідентифікації вступають у конфлікт з новими, породжуючи численні питання, які вимагають емпіричних та теоретичних досліджень. Останні роки характеризуються помітними зрушеннями в соціально-філософських дослідженнях, зокрема, від переходу сфери виробництва та зайнятості до галузі споживання та дозвілля.

Війна – це надзвичайний стан для будь якого суспільства, в умовах якого люди пристосовуються інакше організувати свою діяльність в різних сферах суспільного життя, і в дозвіллі зокрема.

Таким чином вивчення дозвіллевих практик української молоді в умовах війни – це актуально, оскільки зміни в суспільстві викликають необхідність їх

дослідження, а розвиток науки, дозволяє нам розглядати об'єкт за допомогою нових методів.

Довідка про ступінь наукової розробки теми дипломного дослідження.
Дозвілля – важлива сфера в життєдіяльності людей, зокрема молоді. Відповідно, дослідники та науковці не могли оминати своєю увагою вивчення даного явища. У просторах інтернету та бібліотеках можна знайти низку праць присвячених вивченню дозвілля, дозвіллевої діяльності, вільного часу та розгляду дозвіллевих практик зокрема.

Серед авторів таких напрацювань представлені як вітчизняні дослідники-науковці, зокрема: О.Бойко, В.Піча, Н.Цимбалюк, Г.Щерба, Агамір'ян Л.В, Р.Яремкевич, Яцула Т.В., Арбеніна В. Л., Іванова І.Ф. та інші, так і зарубіжні: Н.Еліас, П. Бергер, Т. Лукман, А. Шюц, Г.Гарфінкель, Е. Гідденс, П. Бурдьє, Ф. Боас, Т. Веблен та Е. Дюркгейм. Тож можна зауважити, що про дане явище є певна кількість теоретичних напрацювань, які створюють основу для розуміння його сутності та змісту.

Об'єкт – дозвілля як важлива сфера суспільного життя молоді.

Предмет – дозвіллеві практики української молоді в умовах війни.

Мета дослідження: дослідити дозвіллеві практики української молоді в умовах війни.

Завдання:

1. Провести концептуалізацію «дозвіллевих практик».
2. Розглянути основні соціологічні підходи до вивчення дозвіллевих практик.
3. Визначити дозвіллеві практики української молоді як предмет соціологічного дослідження.
4. Виявити характер дозвіллевих практик української молоді.
5. Описати досвід емпіричного вивчення дозвіллевих практики української молоді в умовах війни.

Методи дослідження. Під час вивчення соціологічних, соціально-філософських та психологічних праць зарубіжних та вітчизняних дослідників, на основі *компаративістського, структурного, функціоналістського та аналітичного методів дослідження* були розглянуті різні наукові точки зору та підходи до дослідження практик відпочинку.

Соціологічним методом даного дослідження виступив *вторинний аналіз результатів досліджень* за темою дослідження. Також були використані *математичні методи* для розрахунку вибірки під час складання програми соціологічного дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів. В ході написання кваліфікаційної роботи було зауважено, що при вивченні дозвіллевих практик найкраще використовувати соціокультурний підхід. Також з'ясовано, що вивчення дозвіллевих практик української молоді в умовах війни не достатньо вивчене. Здебільшого в питаннях вивчення дозвілля та дозвіллевих практик дослідники загострюють свою увагу або на вузьких категоріях суспільства, наприклад підлітках, або ж навпаки досліджують це питання в цілому по населенню.

Таким чином, дослідження дозвіллевих практик в умовах війни має наукову новизну, бо з'ясовано які дозвіллеві практики української молоді мають пріоритет при виборі в умовах війни.

Фактологічні джерела (емпірична база дослідження, відомча статистика тощо). Емпіричною базою для дослідження дозвіллевої діяльності та вибору дозвіллевих практик молоддю, були звіти досліджень Info Sapiens (за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» і сприяння ГО «Форум видавців» на замовлення Українського інституту книги) на тему читання як соціально-культурної практики українців. А також Українського культурного фонд спільно з міжнародним проєктом U-Report, які дослідили, як війна вплинула на культурне дозвілля молоді.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Розкриті в роботі положення та висновки про дозвіллієві практики української молоді в умовах війни дозволяють сформулювати уявлення про поточний стан дозвілля молоді України, а також створюють передумови для подальшого дослідження та вивчення цього явища.

Коротка довідка про структуру роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі сформульовано мету й завдання роботи, визначені методи дослідження. У першому розділі «Теоретичні засади вивчення дозвіллієвих практик» розглянуто різні підходи до вивчення дозвіллієвих практик, а також проведено концептуалізацію «дозвіллієвих практик». У другому розділі «Дозвіллієві практики української молоді як об'єкт соціологічного вивчення» розглянуто соціологічними засобами дозвіллієві практики української молоді, а також виявлено їх сучасний характер. Третій розділ «Емпіричне вивчення дозвіллієвих практик української молоді в умовах війни» присвячено вторинному аналізу даних, які були зібрані після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року і відображають поточну ситуацію у сфері дозвілля. У висновку підведені загальні підсумки кваліфікаційної роботи, визначені чергові завдання, які потребують подальшого вивчення, сформульовано основні рекомендації майбутньої роботи за темою. Список літератури містить 61 назву.

Апробація отриманих результатів. Результати дослідження представлені у вигляді тез у збірнику матеріалів конференції «Політ», а також у вигляді статті у збірнику наукових праць «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики».

Мотузка Т.А. Концептуалізація понять «дозвілля», «дозвіллієва діяльність» // — тези доповідей XXII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 18-20 травня 2022 р.) / [ред. кол.: Н.В.Ладогубець, А.М.Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.:НАУ, 2022. –с.149 – 150.

Соціологічні підходи до вивчення дозвілля як соціального інституту / О.В. Михайлич, Т.А. Мотузка // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2022. – № 93. – с. 150–157.

Мотузка Т.А. Стереотипний спосіб мислення як предмет дослідження в науці та соціологічних компаніях // — тези доповідей XXIII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених:[у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.) / [ред. кол.: Н.В.Ладогубець, А.М.Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2023. –с.383 – 385.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК

1.1. Концептуалізація «дозвіллевих практик»

Дозвілля – важлива сфера суспільного життя. Дозвіллеві практики виступають способом реалізації дозвіллевої діяльності. Для того, щоб розуміти сутність явища дозвілля в цілому та дозвіллевих практик як безпосередніх проявів цієї сфери суспільства варто здійснити концептуалізацію.

Варто зазначити, що дослідження, які проводяться у сфері вільного часу та дозвілля віддзеркалюють зміни, що відбуваються в соціально-культурному просторі суспільства. Розрізняють різні частини проведення часу індивідами, зокрема вільний та робочий.

Історично сформовані об'єктивні умови свідчать про суттєві розходження між робочим часом, який зазвичай визначає межі професійної діяльності особи, і часом дозвілля, який в принципі призначений для різностороннього соціокультурного та інтелектуального розвитку особистості. Дозвілля представляє собою сферу, де за допомогою культурно-дозвіллевих практик не лише відбувається процес самореалізації індивіда, але також формуються передумови для підвищення соціальної якості життя [41].

З теоретичної точки зору важливо проводити дослідження на тему дозвілля. Варто зауважити, що під час вивчення даного соціального явища можуть виникати

Дослідження сучасних практик дозвілля на сьогоднішній день не є широкими як у теоретичному, так і емпіричному вимірах. Це створює різні теоретико-методологічні виклики при вивченні цього соціального явища. Крім того, сфери дозвілля та культури видозмінюється згідно останніх тенденцій у суспільстві, що породжує нові проблеми, що раніше вважались добре дослідженими. Унікальність історичної ситуації постійно створює об'єктивну новизну в цьому процесі, і це

потребує соціального осягнення проблем дозвілля, продовження теоретичного розвитку та уточнення концептуальної основи.

Практики, пов'язані з культурою та дозвіллям, є об'єктом дослідження у кількох галузях соціології, таких як соціологія культури, соціологія вільного часу, соціологія дозвілля та соціологія рекреації. У рамках цих дисциплін визначається сутність таких понять, як "культура", "вільний час", "дозвілля", а також розглядається взаємозв'язок між "діяльністю" та "практикою". З огляду на багатогранність культурно-дозвіллевих практик їх концептуальну базу можна умовно поділити на три блоки: 1) підходи до розуміння культури; 2) трактування вільного часу та дозвілля; 3) теорії та підходи до розгляду практик. Ретельний аналіз кожного з цих блоків дозволить сформулювати та обґрунтувати зміст та характер культурно-дозвіллевих практик як нового соціокультурного поняття та соціологічної категорії.

Теоретична основа розуміння культурно-дозвіллевих практик, як складової вільного часу, складається з концепцій вільного часу та дозвілля і є найбільш обширною з точки зору тривалості досліджень зазначених явищ науковцями з вітчизняної та міжнародної спільнот. Проте існує відсутність консенсусу між вченими щодо ключових аспектів вивчення вільного часу та дозвілля, що пояснюється складністю визначення конкретних меж цих понять у концепції соціального часу суспільства. Різноманітні підходи дослідників можна умовно розподілити на три групи: 1) з економічної точки зору, вільний час розглядається як частина позаробочого часу, пов'язана з відновленням працездатності та формуванням нового типу робітника в епоху науки-технічного розвитку; 2) соціолого-філософський підхід також розглядає вільний час як складову позаробочого періоду, але зорієнтовану на всебічний розвиток особистості, а не лише як робітника; 3) представники третього концептуального підходу зводять вільний час виключно до відпочинку та рекреації [41].

Наразі до існуючих базових концепцій вільного часу та дозвілля додається значна кількість новітніх наукових поглядів на визначення понять "вільний час" та "дозвілля", які часто розглядаються в єдиному контексті. Важливо відзначити, що ототожнення вільного часу із дозвіллям є неправильним, оскільки вільний час є у всіх, тоді як дозвілля може бути недоступним для всіх. Значна різноманітність підходів ускладнює зусилля з розуміння справжньої сутності дозвілля. Але, в ході написання бакалаврської роботи, все ж вдалося досягти певної чіткості і було підсумовано, що дозвілля розглядають в контексті вільного часу, що виступає його змістовним виміром.

У найширшому розумінні, практики включають у себе всі дії, які виконують люди, використовуючи як матеріальні (предмети), так і символічні (мова, норми, традиції) засоби. Практики, безперечно, є проявом людської діяльності, проте вони в основному характеризуються діями, які відбуваються відповідно до певних правил. Ця характеристика дозволяє розглядати практики як систематизовані та відтворювальні структури, що пояснює їх взаємодію з соціальними інститутами.

Західні науковці, такі як П'єр Бурдьє, Ентоні Гідденс та інші, визначають "практики" як хабітуалізовані (узвичаєні) дії особистості у конкретній сфері її діяльності. У відповідності до цього тлумачення, термін "дозвілліє практики" можна визначити як узвичаєні дії особистості у сфері дозвілля. Ці дії визначаються її ціннісним ставленням до вільного часу, а також нормами, які регулюють дозвілля і поширені як у її конкретному оточенні, так і в суспільстві в цілому [1].

У соціальній науці визначаються два підходи до розуміння практик: як фонового знання та вміння і як конкретної діяльності, що об'єднує слова і вчинки. Соціологія повсякденності спрямована на вивчення повсякденних практик як мистецтва вирішення практичних завдань в умовах невизначеності. Багато досліджень показують, як завдяки швидким і взаємоузгодженим діям учасників розсіюється невизначеність і підтримується існування об'єктивних соціальних інститутів, які можуть бути об'єктом раціонального дослідження.

Отже, практики можна розглядати як всі наші дії, що породжують потребу в докладному описі різноманітних дій, методів, фраз, способів спілкування тощо, характерних для конкретних інституційних контекстів, таких як лікарні, адміністративні установи, спільноти, організації різного спрямування, культурні центри, місця дозвілля і т.д.

Аналіз культурно-дозвіллевих практик, як певного типу соціальних практик, може бути виконаним у двох аспектах: повсякденному та діяльнісному. Повсякденний аспект практик акцентує увагу на звичках, стереотипах, нахилах та симпатіях індивідів, тоді як діяльнісний аспект визначає цілеспрямованість та раціональність у їхній поведінці. Обидва аспекти дозволяють розглядати культурно-дозвіллеві практики як явище, де основною аналітичною одиницею є не індивідуальна дія, а колективна, що виникає в результаті певних схем типізації (людей, подій, соціального та природного досвіду).

Допомогти розкрити суть концепції культурно-дозвіллевих практик молоді можна через аналіз неформальних об'єднань молоді. У цих групах відбувається ідентифікація молодих людей, що вказує на важливі аспекти їхніх культурних та дозвіллевих практик [41].

У процесі організації та функціонування цих неформальних груп молоді використовуються механізми фонових практик, такі як артикуляція, реконфігурація та запозичення. Ці механізми представляють собою різновиди зміни практик.

Зокрема, артикуляція виявляється у реакції на розрив між словом та дійсністю, таких як критика соціалізму, лицемірна підтримка політики партії та невіра в правоту старших поколінь. Поява молодіжних субкультурних дозвіллевих практик може пояснюватися тим, що існуючі формальні практики не задовольняли основних потреб молоді у нових умовах, оскільки були відірвані від експресивності, емоційності та "соціального адреналіну". Найважливішою є та обставина, що, незважаючи на можливі нерівності у молодіжному середовищі (статусні, гендерні,

територіальні), саме культурно-дозвілєві (субкультурні) практики дозволяли молоді подолати статусні обмеження та відчувати свою ідентичність.

Це явище можна розглядати як форму інституційної соціалізації у сфері дозвілля. Очевидно, що частина молоді, позбавлена стабільного статусу та корпоративної підтримки, виявляється соціально незахищеною.

До основних специфічних характеристик культурно-дозвілєвих практик можна віднести:

1. *Процесуальні характеристики:* передбачають наявність суб'єкта і об'єкта практики, визначення її цілей, задач, функцій та прогнозованих результатів.
2. *Просторові характеристики:* чітко визначають межі культурно-дозвілєвих практик в межах загального обсягу вільного часу.
3. *Змістовні характеристики:* базуються на високому рівні активності та соціальної ініціативи, духовно-естетичних потребах, інтересах, мотивах, психологічних установках особистості і соціуму.

У контексті молоді культурно-дозвілєві практики є сприятливим ґрунтом для випробування та задоволення її фундаментальних людських потреб. Для молодої людини вони є можливістю сформувати поважне ставлення до себе, подолати особисті недоліки через дозвілєву активність та закріпити такі риси, як ініціативність, впевненість у собі, витривалість та стриманість.

У певних обставинах культурно-дозвілєві практики можуть сприяти оптимізації якості життя молоді, задовольняючи її потреби в емоційному здоров'ї, самореалізації та духовному розвитку. Ці практики становлять суб'єктивний компонент якості життя [41].

Важливо розрізнати реальне дозвілля, яке взаємодіє із самою особистістю та суспільством, від уявного дозвілля, що може призвести до асоціальних вчинків і деградації особистості. Активне залучення молоді до культурно-дозвілєвих практик може сприяти стабілізації цього процесу.

Отже, у даному тексті було проведено спробу концептуалізувати «дозвіллеві практики». У своїй праці «Поняття та його структура» В.І. Кузнецов – співробітник відділу теорії пізнання Інституту філософії НАНУ, обґрунтував, що структура поняття має такі складові: атрибути, функції та стосунки.

Тож, підсумовуючи вищевказане виділимо ці складові:

Атрибут: *дозвіллеві практики є узвичаєними діями особистості у сфері дозвілля. Ці дії визначаються її ціннісним ставленням до вільного часу, а також нормами, які регулюють дозвілля і поширені як у її конкретному оточенні, так і в суспільстві в цілому.*

Функція: *дозвіллеві практики є можливістю сформуванню поважного ставлення до себе, подолати особисті недоліки через дозвіллеву активність та закріпити такі риси, як ініціативність, впевненість у собі, витривалість та стриманість.*

Стосунки: *дозвіллеві практики характеризуються діями, які відбуваються відповідно до певних правил. Ця ознака дозволяє вивчати практики як впорядковані і відтворювальні структури, що пояснює їх взаємозв'язок із соціальними інститутами.*

Таким чином спроба концептуалізувати дозвіллеві практики як соціальне явище є успішною бо поняття «дозвіллеві практики» постає наразі як теоретичний конструкт, що за змістом, має як мінімум, три і необхідні, і достатні складові, які відносяться до всіх предметів в обсязі цього поняття.

1.2. Основні соціологічні підходи до вивчення дозвіллевих практик

Дозвіллеві практики з точки зору соціології розглядають в межах соціології дозвілля. Даний напрям відноситься до спеціальних соціологічних теорій.

Вивчаючи соціальні явища, вона оперує методологією загальної соціологічної теорії, при цьому використовуючи методологічні досягнення інших спеціальних соціологічних теорій, що досліджують соціально-культурний аспект. Зазначено, що збірні методологічні принципи, що є спільними для всіх теорій середнього рівня, відповідають загальним методологічним установам соціології як об'єктивної науки про суспільство і допомагають розкрити загальну природу соціального феномена – дозвілля. В контексті вивчення вільного часу та дозвілля в соціології використовуються макросоціологічний та мікросоціологічний підходи. За макросоціологічним підходом розглядається дозвілля як соціальна система, що формує культурно-дозвіллеву поведінку особистості. Мікросоціологічний підхід досліджує дозвілля як взаємодію (культурно-дозвіллеву взаємодію осіб) як основу цілісності соціального життя. Серед напрямків макросоціологічного підходу виділяють структурний функціоналізм (Т. Парсонс та Р. Мертон, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм,), де дозвілля розглядається як система інститутів, що виконують визначені функції, такі як соціальний контроль, латентні функції та дисфункції у сфері дозвілля [2, 29].

Теорії конфлікту (К. Маркс, М. Вебер і Р. Дарендорф) розглядають дозвілля через призму соціальних конфліктів. У рамках даної теорії досліджуються питання класового характеру дозвілля та його диференціації як вияву соціальної нерівності. Поміж напрямків інтеракціонального підходу, як методології вияву соціальної природи дозвілля через відображення в соціальному індивідуального, можна виокремити теорію соціального обміну Дж. Хоманса, а також теорію символічного інтеракціонізму Дж. Міда і Г. Блумера.

При розробці системи методів дослідження, соціологія вільного часу та дозвілля використовує різноманітні соціологічні підходи, включаючи такі методи, як соціологічне опитування, аналіз документів, а також різновиди спостережень (вільне, пряме, опосередковане, включене, контактне), соціометрію та інші. Специфічні методи соціології дозвілля охоплюють різні дії, спрямовані на ефективне досягнення мети дослідження. Ця група методів доповнює традиційні методи класичної соціології і сприяє більш повному вивченню об'єкта дослідження та розумінню сутності культурно-дозвілдової діяльності. Серед них варто відзначити:

Методи організації художньо-творчої діяльності: вони включають постановку завдань перед вивчаючою групою, формулювання творчих завдань, організацію творчої взаємодії між учасниками, розподіл творчих обов'язків і стимулювання творчого змагання.

Методи організації рекреаційно-гедоністичної діяльності: включають проведення дослідницької та експериментальної роботи у формі ігор, де присутні інтрига, комедійність, гостросюжетність, яскравість і незвичайність.

Методи культурно-дозвіллового спілкування: використовуються в рамках вільних товариських бесід, спрямованих на вивчення інтересів. Ці методи характеризуються доступністю, відкритістю, зацікавленістю, поміркованістю та емоційністю.

Метод організації життя та повсякденної діяльності передбачає активне залучення респондентів до цільової діяльності з метою стимулювання культурно-дозвіллового середовища. Це включає широку участь людей у обговоренні та вирішенні практичних питань, що стосуються культурного та громадського життя та є актуальними для більшості сучасних проблем. Досвід такої діяльності, спрямованої на вивчення громадської думки через телебачення, радіо та засоби масової інформації [29].

Попри популізм та рекламний характер цих методів, у них можна виділити певну раціональність. Засоби масової інформації формують групу соціально активних глядачів та слухачів, які із задоволенням приєднуються до обговорень та розв'язання більш серйозних проблем.

У сфері дозвілля закладів культури, як правило, відсутні пасивні споживачі. Всі присутні виступають у ролі учасників дозвілля, що підкреслює активний характер їхньої діяльності. Включення респондентів у культурно-дозвілєві події стає важливим методом дослідження, сприяючи збільшенню взаємодії та активності у цій сфері.

Для вивчення дозвілля та дозвілєвих практик зокрема також використовують соціокультурний підхід. Він орієнтований на вивчення і розуміння існування та розвитку людства та соціальних спільнот через призму взаємодії соціальності і культури. Його специфіка в соціології полягає в аналізі суспільства як єдності культурних та соціальних аспектів у конкретно-історичних умовах.

Соціокультурний підхід сприймає єдність культурних та соціальних аспектів як ключовий аспект конкретних історичних форм суспільства. Різні інтерпретації цієї єдності можуть бути знайдені в межах соціокультурного підходу, такі як розгляд культури як якості суспільства або визначення ваги культурного та соціального у конкретних історичних умовах. Дослідження може також охоплювати способи передачі культурних елементів та цінностей від покоління до покоління, аналіз впливу медіа, соціальної взаємодії та інтегенераційних відносин. В цілому, соціокультурний підхід дозволяє досліджувати культурні явища в їхньому розвитку в часі, а також розглядати взаємодію культурних та соціальних аспектів у конкретних історичних умовах.

Загалом можна виокремити три рівні соціокультурного аспекту: загальнотеоретичний, соціально-науковий та емпіричний [15, с. 305-306].

На загальнотеоретичному рівні соціокультурного підходу визначаються соціально-філософські принципи, такі як концепції циклічності культурного

розвитку, розгляд явищ та процесів у багатовимірному контексті і інші [15, с. 307]. Циклічні теорії культурного розвитку прийшли на зміну еволюціоністським концепціям і стали важливою складовою соціогуманітарного знання. Основна ідея цих теорій полягає в тому, що культурний розвиток протікає через певні фази, які послідовно повторюються [2]. За циклічними теоріями, культура не розвивається лінійно у напрямку прогресу, як вважали деякі попередні концепції, але може переходити від фази до фази і навіть повертатися назад. Розвиток культури визнається нелінійним, спонтанним та непередбаченим, і не існує однозначно розвинених або менш розвинених культур. Замість цього, кожна культура є унікальною [2].

Нелінійні теорії, які розглядали циклічність культурного розвитку, були використані такими вченими, як О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін і Н. Еліас. В застосуванні цих концепцій до вивчення дозвілля важливим є те, що розвиток дозвілля не обмежується лише переходом від "несерйозного" до "серйозного" [1,2]. Наприклад, з появою Інтернету як інструмента для відпочинку відкрилося безліч можливостей для доступу до світових бібліотек та музеїв, але це не автоматично призвело до масового поширення дозвілля у цьому напрямку. Інтернет, у багатьох випадках, став засобом спрощеної комунікації та споживання, а не творення продуктів соціальної реальності.

Розвиток дозвілля є непередбачуваним та може включати різноманітні шляхи. Наприклад, в контексті вивчення дозвілля, можна вказати, що Інтернет вплинув на спрощену комунікацію та споживання, але не обов'язково на розширення культурно-дозвіллевих можливостей.

На загальнотеоретичному рівні вивчення дозвілля використовуються концепції цивілізаційного процесу, представлені Н. Еліасом. Він досліджував внутрішню динаміку суспільств та їхні складові, включаючи етикет як конструкт цивілізаційного процесу.

Вчений виявив, що зі зростанням складності суспільства також зростає складність етикету. Він продемонстрував це, аналізуючи Францію та Німеччину, і визначив, що процес цивілізації має свої відмінності в кожній країні. Проте він виявив деякі універсальні аспекти, такі як здатність суспільства подолати свої страхи та встановлення контролю над ними. Рівень розвитку суспільства, за висновками дослідника, залежить від рівня розвиненості систем контролю та самоконтролю [22].

Це положення можна розглядати в контексті окремої сфери суспільства, а саме - сфери дозвілля. Високий рівень інституціоналізації та контролю над "серйозним" дозвіллям, яке сприяє здобуттю нових знань та спеціальних навичок і надає можливість самореалізації індивіда, свідчить про високий рівень розвитку суспільства.

Варто також згадати про синергетичний підхід, який використовується на загальнотеоретичному рівні. Даний підхід поєднує елементи еволюціонізму та ідеї циклічної історії. Згідно з принципами синергетичного підходу, траєкторія суспільного розвитку не є однозначною прямою чи циклоїдною. Вона є ламаною, де відрізок між певними точками розташований в напрямку прогресивного розвитку. Типи культур за цим підходом виділяються за ознакою внесення певної стабільності та усталеності в суспільство. Тобто це типи культур, які існують у міжкризові та міжреволюційні періоди розвитку суспільства. До них можна віднести період первісного, аграрного, індустріального та постіндустріального суспільства і відповідні їм типи культур. За цим підходом стабілізуючими основами можуть служити різноманітні ознаки. Наприклад, М. Мід розрізняє різні типи культур залежно від способу передачі інформації: постфігуративний, що базується на тому, що молодші переймають досвід від старших; кофігуративний, де як діти, так і дорослі навчаються не тільки від старших, але і від своїх однолітків; префігуративний, де і батьки навчаються від своїх дітей, а також навпаки.

Серед вітчизняних дослідників та науковців, які досліджують питання дозвілля та дозвіллєвих практик варто згадати Любов Агамірян, яка в ході своєї наукової діяльності виділила четвертий тип культури – «поліфігуративну культуру». Поліфігуративна дозвіллева культура визначається як суспільна сфера, де неможливо виділити одну превалюючу модель поведінки. В цьому контексті молодше покоління не лише отримує знання та навички від старших, але й самостійно впливає на культурні зразки, норми та правила взаємодії, особливо в сфері соціальних мереж і в Інтернеті загалом. З появою Інтернету зазначається потреба в тому, щоб молодь вчила батьків користуватися цією технологією, оскільки у деяких випадках молодше покоління володіє більшим комп'ютерним досвідом порівняно зі старшим поколінням. Таким чином, у дозвілlevу культуру додано елемент префігуративності, який розширює існуючі постфігуративну та кофігуративну культури. У сучасному українському суспільстві спостерігається "поліфігуративна дозвіллева культура", яка представляє собою переплетіння різних моделей поведінки в дозвіллевому просторі, де діють різні типи культурних фігурацій одночасно. Однією з передумов укріплення позицій поліфігуративної культури в порівнянні з префігуративною, кофігуративною та постфігуративною є інтернетизація вільного часу підліткової молоді [1, 2].

Термін "практика" введено дослідниками як компроміс між об'єктивізмом системно-структуралістського підходу та суб'єктивізмом феноменології, вирішуючи методологічну кризу у соціології середини ХХ століття. Е. Гідденс у своїй теорії структурації приділяє увагу соціальним практикам, де основною аналітичною точкою відліку є рекурсивні людські практики, які не створюються, а тільки відтворюються за допомогою засобів, необхідних для самовираження акторів.

У теорії структурації дії не є створюваними, а лише відтворюються засобами, які дозволяють акторам самовиражатися. Свідомість і соціальна структура не породжують дій; натомість, через практику вони створюються. Людина, яка завжди

вільна чинити інакше або не діяти взагалі, є суб'єктом, і це відзначається теорією структурації.

Іншим представником синтетичної теорії є П. Бурдьє, який розглядає соціальні практики як здібність соціальних агентів здійснювати перевірку своїх актів поведінки згідно з уявленнями про оточуючу дійсність. Соціальна практика може бути як цілераціональними діями, спрямованими на перетворення соціального світу, так і щоденними звичайними вчинками, які можуть здатися спостерігачу нелогічними чи беззмістовними [4, 8].

Таким чином практика може бути розглянута як все те, що є продуктом діяльності агента і те, з чим йому доводиться стикатися в соціальному світі. П. Бурдьє та Н. Еліас підкреслюють важливість зв'язку між соціальними структурами, інститутами, та габітусом або системою стійких диспозицій.

За словами П. Бурдьє, історична дія не є результатом простої взаємодії індивіда із суспільством. Вона впливає зі зв'язку між об'єктивованою історією в формі інститутів та історією, яка уособлюється в тілах в формі габітусу. Габітус є системою стійких диспозицій, що визначають спосіб, яким індивід реагує на різні ситуації та сприймає світ.

Соціальний габітус має в собі елемент ідентичності, що визначає відношення "Я - Ми". Це відношення, за Н. Еліасом, утворює основу фігурацій. Фігурації є відносинами між індивідами, опосередковують їхні дії та взаємодії. Кожна фігурація має свої коди та стандарти, які є результатом довгостроково структурованих соціальних процесів. Вони також виражають владні відносини, а ресурси та джерела влади в межах дозвілєвих фігурацій можуть бути різноманітними: соціальними, економічними, просторовими, емоційними і т. д.

Узагальнивши вище вказане, можна зазначити, що фігуративна соціологія Н. Еліаса, вказує на те, що соціальні практики формуються через габітус індивіда та його роль у фігураціях. Габітус, за Бурдьє, - це система стійких диспозицій,

обумовлених соціальною структурою, які визначають спосіб сприйняття світу та реакції на різні ситуації [2, 22].

Фігуративна соціологія акцентує на динаміці та русі як основних рисах соціального життя. Н. Еліас наголошує, що для правильного розуміння соціальних явищ важливо досліджувати їх в динаміці, оскільки статичний підхід не враховує змін та еволюцію. Тим не менше, він відкидає історичний релятивізм і підкреслює необхідність аналізу послідовності та механізмів, які керують цими змінами [2, 22].

Тож, фігуративна соціологія вирізняється відмовою від статичних підходів та підкресленням динаміки та руху у соціальних процесах, а також взаємозв'язку індивіда з соціальною структурою через концепції габітусу та участі в фігураціях [2, 22].

Оцінюючи погляди різних соціологів на парадигму практичної дії, таких як А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман, Г. Гарфінкель, І. Гофман, Е. Гідденс, П. Бурдьє, Н. Еліас, можна прийти до висновку, що практики виступають як фактор формування соціальної суб'єктності, створюючи систему цінностей та диспозицій, а також як прояв у повсякденному житті, сприяючи досягненню життєвого успіху та соціальної мобільності. Вважається, що кожен індивід володіє соціальною суб'єктністю, але не завжди проявляє її. Ми досліджуємо наслідки цього явища в контексті дозвіллевих фігурацій на третьому емпіричному рівні соціокультурного підходу. На цьому рівні ми розглядаємо взаємозв'язок творчих дозвіллевих практик з соціальною суб'єктністю [2].

Соціальна суб'єктність визначається як система цінностей та диспозицій, яка виражається у поведінці та виборі шляхів вирішення проблем. Згідно з поглядами П. Бергера та Т. Лукмана, індивід має можливість створювати нові соціальні практики, тоді як за думкою І. Гофмана суб'єктність є ілюзорною, оскільки досягнення успіху може відбуватися без усвідомлення своєї сутності. В теоріях Е. Гідденса та П. Бурдьє поняття "агент" замінює термін "індивід", визначаючи його як активного суб'єкта. Суб'єктність, за Гідденсом, передбачає здатність до

соціальної дії, а для Еліаса це можливість суб'єкта змінювати баланси влади для покращення свого становища у фігурації [2].

Для аналізу дозвіллєвих практик та їх впливу на формування соціальної суб'єктності слід використовувати емпіричні методи соціології та антропології, зокрема соціологічні методи – як кількісні (анкетування, формалізоване інтерв'ю), так і якісні (напівструктуроване інтерв'ю, фокусоване групове інтерв'ю, аналіз документів, таких як фотографії та малюнки).

На рівні загальнотеоретичного підходу розглянуті та використовуються положення соціокультурного підходу, особливо теорії фігурацій Н. Еліаса. Зокрема, визначено, що культурний розвиток є циклічним, довгостроковим і багатовимірним явищем, що включає різноманітні процеси та явища. Також врахована триєдність індивіда, культури та соціуму, а також зазначено, що соціальна суб'єктність формується та виявляється у практиках та фігураціях.

На рівні соціальнонаукового підходу виокремлено, що індивідуальний соціалізаційний процес та суспільний цивілізаційний процес є взаємопов'язаними, а дозвіллєві практики є передумовою формування та проявом культурних зразків і норм. Також визначено, що соціальна суб'єктність має різні вияви у вигляді практик у різних фігураціях.

На емпіричному рівні соціокультурного підходу варто вивчати дозвіллєві практики як чинник формування соціальної суб'єктності переважно за допомогою соціологічних інструментів.

Висновки до першого розділу

В ході написання першого розділу була здійснено спробу концептуалізації «дозвіллевих практик». Розгляну різні трактування та підходи до визначення дозвіллевих практик різними вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Результатом вищеописаних дій є виокремлення таких складових дозвіллевих практик:

Атрибут: *"Дозвіллеві практики" – це узвичаєні дії особистості у сфері дозвілля. Ці дії визначаються її ціннісним ставленням до вільного часу, а також нормами, які регулюють дозвілля і поширені як у її конкретному оточенні, так і в суспільстві в цілому.*

Функція: *дозвіллеві практики є можливістю сформувати поважне ставлення до себе, подолати особисті недоліки через дозвіллеву активність та закріпити такі риси, як ініціативність, впевненість у собі, витривалість та стриманість.*

Стосунки: *дозвіллеві практики характеризуються діями, які відбуваються відповідно до певних правил. Ця ознака дозволяє розглядати практики як впорядковані і відтворювальні структури, що пояснює їх взаємозв'язок із соціальними інститутами.*

Тож, спроба концептуалізувати дозвіллеві практики як соціальне явище була вдалою бо поняття «дозвіллеві практики» постає наразі як теоретичний конструкт, що за змістом, має як мінімум, три як необхідні, так і достатні компоненти, що стосуються всіх предметів в обсязі цього поняття.

Також, було розглянуто низку підходів, які існують в соціологічному науковому просторі. Зокрема особлива увага була загострена на соціокультурному підході крізь призму теорії Н. Еліаса. Було враховано триєдність індивіда, культури та соціуму, а також зазначено, що соціальна суб'єктність формується та виявляється у практиках та фігураціях.

Визначено важливість взаємодії індивідуального соціалізаційного процесу та суспільного цивілізаційного процесу, а також вказано на значення дозвілля як передумови формування та вияву культурних зразків і норм. Зазначено, що соціальна суб'єктність приймає різні форми у різних суспільних контекстах. На емпіричному рівні соціокультурного підходу визначається необхідність дослідження дозвілля як важливого чинника формування соціальної суб'єктності, зокрема за допомогою соціологічних методів.

РОЗДІЛ 2

ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ

2.1. Дозвіллєві практики української молоді як предмет соціологічного дослідження

Спеціалізована галузь соціології, що досліджує вільний час і дозвілля, виникла під впливом об'єктивних трансформацій, пов'язаних з індустріалізацією та урбанізацією суспільства. Цей період характеризувався тим, що сам вільний час став значущою цінністю та поширився серед населення. Однією з ключових сфер діяльності держави була культурологічна функція, спрямована на визначення ідеологічних настанов суспільства та системи суспільних цінностей через державну культурну політику. Остання мала на меті організацію та спрямування культурно-дозвілєвої діяльності населення [29].

Дозвілля виступає своєрідним соціокультурним резонатором змін у загальній соціальній системі та всіх її підсистемах, віддзеркалює можливості її розвитку і є важливим виявленням її життєздатності. Це відображення допомагає розширити уявлення про соціальний образ суспільства, розкрити міру його духовності і перспективності [29].

Зазначається, що деякі дослідники розрізняють соціологію вільного часу та соціологію дозвілля, вважаючи їх двома окремими галузями. Проте в багатьох випадках терміни "соціологія вільного часу" і "соціологія дозвілля" використовуються як синоніми, що виправдовує поєднання обох напрямків у єдину "Соціологію вільного часу та дозвілля". Але все ж відмінність між цими напрямками є, про що вже було зазначено вище, але для загального розгляду можна використовувати інтегрований підхід.

Соціологія вільного часу і дозвілля розглядається як теорія середнього рівня, що ґрунтується на прикладних соціологічних дослідженнях і використовує загальносоціологічну методологію у вивченні соціальної реальності. Ця наукова дисципліна визначається як проблемне поле, що формується в соціальному просторі і часі набагато раніше, ніж було формально визначено. Протягом тривалого історичного розвитку, з удосконаленням соціально-економічних відносин, відбувалося виокремлення сфери дозвілля як окремої сфери, що стояла в опозиції до інших – виробництва, освіти, політики і т.д [29].

Дозвілля, як соціальне явище, стало об'єктом вивчення таких наук, як філософія, педагогіка, психологія та соціальна психологія. Кожна з цих наук розглядала його зі свого погляду, відповідно до особливостей предмету даної науки. Однак теоретичний розвиток питань дозвілля та аналіз чинників його ефективного функціонування в суспільстві жодна з цих наук не підвела до рівня цілісної наукової теорії. Представники соціології, психології, педагогіки, культурології та культурно-просвітницької роботи використовують певні досягнення системи дозвілля та практичний досвід, проте не досягли їх систематизації на рівні конкретної соціальної технології. Це обумовлено різними підходами до розгляду дозвілля:

- у педагогіці його розглядають як засіб організації діяльності та створення духовних цінностей;
- у психології вважають його середовищем прояву та стимулювання психічних процесів;
- у культурології бачать умову для творчості та розвитку, де активність особи служить критерієм особистого духовного розвитку;
- у культурно-просвітницькій роботі використовують як методику для реалізації різних функціональних напрямків, таких як пізнавальні, творчі та рекреаційні.

Соціологія вільного часу і дозвілля – це напрям галузевої соціології, що має рівнозначне значення із іншими напрямками, такими як соціологія культури, соціологія освіти, соціологія молоді, соціологія виховання. Вони взаємодіють та взаємозалежні за рахунок спільних рис і закономірностей, що визначають предмет дослідження. Ці напрями об'єднують спільне проблемне поле, однотипні методи дослідження та аналізу наукових результатів. Такий підхід дозволяє виділити в соціальній структурі суспільства конкретний сегмент культурно-дозвілдової сфери, що підтверджує обґрунтованість існування соціологічної теорії на середньому рівні, яка спрямована на її аналіз. Спеціальною галуззю соціології, що має еквівалентне значення іншим науковим напрямкам, є соціологія вільного часу і дозвілля [29].

В рамках соціології вільного часу та соціології дозвілля власне розглядаються дозвіллові практики. Через використання дозвіллових практик молодь реалізує свої здібності та таланти, налагоджує тісні емоційні зв'язки у соціумі та розвиває свої особисті якості, такі як самостійність у прийнятті рішень, активна участь у подіях, ініціатива та відповідальність за свої дії. Це набуває особливого значення для сучасного українського суспільства, яке вимагає від своїх членів активності та самостійності. Дозвілля надає молоді можливість виявити та представити себе, а також здійснити пошук власної ідентичності та місця у дорослому житті [1].

Важливо відзначити, що будь-яка фігурація, включаючи дозвілля, виражає владні відносини. Ресурси та джерела влади в контексті дозвілля можуть приймати різноманітні форми, такі як соціальні (створення нових зв'язків під час творчих дозвіллових практик), економічні (здобуток грошей через продаж творчих виробів), емоційні (виникнення нових відчуттів і емоцій, які розкриваються під час творчого дозвілля) тощо.

Карл Маркс виділяв сферу дозвілля, в якій споживаються культурні цінності (читання, відвідування театрів, музеїв, концертів і т. д.), а також піднесену

діяльність, в рамках якої цінності створюються (науково-технічна, художня, громадська діяльність, самоосвіта) [1].

Також важливо звернути увагу на вітчизняних дослідників, зокрема на типологію дозвілля, яку розробила харківська дослідниця В. Арбеніна. Вона виділяла такі види дозвілля: рекреаційно-розважальне (ігри), пізнавальне (читання художньої літератури, газет, журналів), туристичне (туризм, прогулянки містом, виїзди на природу), комунікативне (спілкування з друзями, прийом та відвідування гостей), творче (художня та технічна творчість, художня самодіяльність, аматорські заняття), віртуальне (спілкування в соціальних мережах, перебування в Інтернет-просторі), спортивно-оздоровче (спорт і спортивні ігри) [4 с. 259–263].

Ця класифікація є однією з найбільш вичерпних та оптимальних для вивчення дозвіллевих практик різних вікових груп, зокрема молоді. В основі розглянутих типологій дозвілля, в більшій мірі, лежить характер занять. Цікавими також є типології, що класифікують дозвіллеві практики за виконуваними функціями.

Дозвіллеві практики виконують різні функції, причому найважливішою з них є функція розвитку. Також слід зазначити соціалізаційну функцію та функцію підвищення статусу. Дозвілля сприяє становленню конкурентоспроможної особистості, яка може боротися за символічні та матеріальні блага, має суб'єктні характеристики і активно цивілізується. Згідно з поглядами Н. Еліаса, це означає, що вона здатна змінювати баланси влади і, отже, соціальні структури [1, 22].

Функція відпочинку є важливим маркером того, що суспільство перейшло на етап позитивної мотивації, залишивши позаду початковий етап цивілізації, який характеризується примусовими обмеженнями. Дозвілля виконує роль важливого інструменту позитивного відпочинку та насолоди, що сприяє покращенню якості життя.

Функції розвитку особистісних якостей та самовираження є ще однією важливою складовою дозвілля. Ця функція дозволяє молоді реалізовувати свій потенціал, перетворюючи внутрішні індивідуальні ресурси на зовнішні. Через

творчість, хобі та інші дозвіллі заняття, особистість може розкрити свої здібності та знайти власний унікальний спосіб вираження.

Ще однією важливою функцією дозвіллевих практик є самореалізація. Ця функція передбачає розкриття потенціалу особистості через вільний вибір та участь у тих видовищах, які найбільше відповідають її інтересам та цінностям.

Отже, функції відпочинку, розвитку особистісних якостей, самовираження та самореалізації визначають важливий внесок дозвіллевих практик у формування соціальної суб'єктності та підтримку позитивного розвитку суспільства.

Підсумовуючи, варто зазначити, що з точки зору соціології дозвілля української молоді стає важливим джерелом для розкриття соціальних структур та міжособистісних взаємодій. Аналізуючи дозвіллі практики, соціологи отримують можливість вивчення форм суспільної активності, соціальної взаємодії та конструктивного використання вільного часу. Дозвілля стає своєрідним лабораторним полем, де виявляються основні тенденції та відмінності в способах самовираження і самоідентифікації молоді, а також визначається роль соціокультурного середовища в цьому контексті.

Соціологія дозвілля розкриває не лише індивідуальні вибори та уподобання молоді, але і взаємодію з соціальними структурами, культурними нормами та економічними умовами. Через аналіз дозвіллевих практик соціологи можуть висвітлити вплив глобальних тенденцій на формування молодіжних ідентичностей та їх роль у становленні сучасного суспільства.

Соціологічні дослідження є важливими для розуміння соціальних викликів та можливостей, з якими стикається молодь. Здобуті відомості можуть служити основою для розробки ефективних соціальних програм та політик, спрямованих на покращення умов самореалізації та соціальної інтеграції молоді в українському суспільстві.

2.2. Характер дозвіллевих практик української молоді

Дозвілля визнається однією з ключових сфер особистісної активності. Кожна людина відчуває потребу у відпочинку, що відповідає класифікації людських потреб, яку розробив А. Маслоу та включається до категорії природних потреб, які отримують пріоритетне задоволення на первинному рівні. Ретельніше аналізуючи аспекти дозвілля, можна констатувати, що необхідність відпочинку виникає внаслідок фізичного або психічного напруження організму. Дозвілля створює простір, де людина може відновити сили, розслабитися та набрати енергії для подальших зусиль.

Тож, потреба в відпочинку переважно обумовлюється біологічною природою людини та її фізіологією, а також відгуками на різноманітні виклики соціуму. Слід відзначити, що необхідність у відпочинку взаємодіє з необхідністю у активності. У повсякденному житті ці потреби у людей взаємодіють за встановленим циклом: активність - відпочинок.

В усьому розмаїтті часу, яким користується людина, необхідно відведення періоду для фізіологічного відпочинку, спрямованого на повне розслаблення та відновлення енергії.

Визначаючи відпочинок як сукупність видів діяльності, що задовольняють соціальні, духовні та інші нематеріальні потреби людини, поновлюють її фізичну, розумову, нервову енергію, тощо, можна розподілити її на дві підгрупи: активну - фізичні та розумові види діяльності, і пасивну - відвідування кінотеатрів, перегляд телепередач і т. д.

Враховуючи визначення "відпочинку" та вищенаведене, розуміємо, що фізіологічний відпочинок є способом відновлення життєвих сил та функцій людини. Однак таке розуміння відпочинку не пов'язане з концепцією дозвілля. Має сенс розглядати це поняття в широкому контексті, де відпочинок може реалізовуватися через різноманітні форми дозвілля, які можуть бути як активними,

так і пасивними, але вони дозволяють не тільки відновити фізіологічні резерви, а й заповнити соціально-культурні аспекти особистості.

Отже, аналізуючи концепцію дозвілля, ми насамперед звертаємо увагу на різні відносні поняття та аспекти життєвого простору людини, включаючи відпочинок і вільний від роботи час.

Фокусуючи увагу на організації дозвілля серед молоді, важливо враховувати, що ця соціально-демографічна група має свої власні особливості та характеристики. Молодь – це різноманітна соціальна спільнота, яку характеризують особливості на фізіологічному, когнітивному, психічному, культурно-освітньому та інших рівнях. Ці характеристики визначають її біосоціальний розвиток як вияв внутрішніх сил і соціальних особливостей. Молодь є унікальною спільнотою, оскільки її суттєві характеристики і риси перебувають у стані формування і становлення, відрізняючись від представників старших вікових груп [1, 23].

Молодь, відзначаючись особливостями свого соціокультурного середовища, проявляє ці особливості і в сфері дозвілля. У порівнянні з іншими віковими групами організація дозвілля молоддю вирізняється в першу чергу переважанням активних форм та їх різноманітністю.

Дозвілля, як його зміст, форми та види, направлено на самовизначення особистості у різних сферах життєдіяльності. Сучасне дозвілля молоді відзначається процесом формування вузько спрямованих субкультур, що виникають внаслідок диференціації та автоматизації соціальних інститутів, а також участі особистості в різних соціальних групах. Сформувавши молодіжні субкультури, що мають дозвіллевий характер, можна розглядати їх як результат об'єднання молодіжних груп у спільних дозвіллевих заходах.

В сучасному суспільстві дозвілля стало пріоритетною сферою для молоді, і задоволення в цій сфері визначає загальну задоволеність життям молоді. Однак на процес особистісного розвитку молоді впливає негативно комерціалізація суспільства, яка спрямовує індивіда на стереотипізацію дозвілля та надмірне

віддання перевазі розваг перед духовним розвитком. Підсумовуючи, можна сказати, що особливості дозвілля молоді є результатом соціокультурних змін у суспільстві.

В умовах інтенсивного розвитку інформатизації, яка охоплює всі галузі соціальної активності, від повсякденного життя до міжнародних відносин і від сфери дозвілля до виробничих відносин, важливо провести дослідження дозвілля українців на теоретичному та емпіричному рівнях в умовах інформаційного суспільства. Значний вплив на щоденні практики дозвілля українців справляє динамічний розвиток світової мережі Інтернет, що призводить до появи різноманітних форм інтернет-дозвілля, які поступово витісняють традиційні види дозвіллевої діяльності [23].

Дозвілля та інформаційне суспільство привертають увагу науковців з різних галузей науки, таких як філософія, культурологія, психологія, соціологія тощо. Представники французької соціологічної школи, такі як Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє, Ж. Дюмаздьє, Е. Дюркгейм, Ж. Фурастьє, глибоко вивчили різні аспекти дозвілля. Зокрема, Ж. Бодрійяр розглядав дозвілля в умовах суспільства споживання, а П. Бурдьє працював над теорією соціального простору, в якому дозвілля відіграло важливу роль. Німецький соціолог Т. Адорно також вніс свій вклад у вивчення дозвілля через призму соціології музики та інших аспектів.

Дослідження дозвілля в інформаційному суспільстві відкриває нові можливості для розуміння впливу технологічних та соціокультурних змін на життя та відпочинок сучасного суспільства [23].

В українській соціології питання дозвілля досліджували видатні представники галузі, серед яких варто відзначити Л. О. Азу, що зверталася до вивчення вільного часу як фактора соціальної орієнтації молоді. Також вагомий внесок у розробку методології та методики дослідження проблем дозвілля зробив В. В. Вербець.

Є. І. Головаха зосереджував увагу на дозвіллі молоді, розкриваючи його особливості та вплив на соціальний розвиток. Л. В. Сохань вивчала роль культури дозвілля в життєтворчості особистості, глибоко аналізуючи взаємозв'язок між культурними проявами та дозвіллям [23].

Крім того, автори навчальних посібників із соціології вільного часу, соціології дозвілля та соціології культури, такі як Н. Б. Бабенко, І. М. Гавриленко, Л. Г. Ніколаєнко, В. М. Піча, Н. О. Победа, О. І. Погорілий, О. І. Покуліта, А. О. Ручка, О. М. Семашко, Н. М. Цимбалюк, також внесли свій внесок у розуміння та аналіз аспектів дозвілля в українському соціокультурному контексті [23].

Оскільки суспільство – це складна структура в якій структурні елементи є взаємопов'язаними, варто розглядати дозвілля у зв'язку з іншими сферами суспільного життя, та у контексті часової епохи. Зараз наше суспільство можна охарактеризувати як інформаційне, тож і дозвілля варто розглядати зважаючи на цей аспект.

Для кращого розуміння характеру інформаційного суспільства розглянемо напрацювання різних науковців. Аналіз різних аспектів інформаційного суспільства став предметом уваги видатних зарубіжних науковців. Д. Белл, американський соціолог та засновник концепції постіндустріального суспільства, вніс значний вклад у розуміння впливу інформаційних технологій на суспільство. М. Кастельс, іспанський соціолог, відомий своєю теорією нової соціології міста, розглядав проблему галактики Інтернету та її впливу на суспільство.

Д. Лайон, критик концепції інформаційного суспільства, висловлював свої обґрунтування щодо Інтернету та його ролі у формуванні сучасних дозвіллевих практик. Й. Масуда, японський футуролог, розробляв японську модель інформаційного суспільства, а М. Маклуен, вивчаючи вплив засобів електронної комунікації, вводив концепцію "глобального села" [28].

У вітчизняних дослідженнях інформаційного суспільства важливий внесок зробили вчені з різних галузей знань. О. В. Пруднікова, філософ, розглядала

питання інформаційної культури в інформаційному суспільстві. Правознавці, такі як О. Л. Дзьобан та В. А. Ліпкан, досліджували правові аспекти інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства в Україні. Соціолог О. І. Горошко звертав увагу на інформаційно-комунікативне суспільство в гендерному вимірі. Ці дослідження сприяють глибокому розумінню взаємозв'язків між інформаційним суспільством та дозвіллям, а також визначають ключові виклики сучасності.

Щодо емпіричного вивчення характеру дозвілля, та дозвіллевих практик зокрема, можна звернутися до результатів вивчення динаміки користування Інтернетом в країні, які оприлюднив КМІС у 2016 році. Цікаві дослідження вказують на те, як змінюються практики дозвілля серед студентської молоді в умовах високого поширення інформаційних технологій. Зазначені дослідження підкреслюють провідну роль інтернет-технологій у формуванні нових форм дозвілля та споживацьких звичаїв. Дослідниками О. А. Гузьман і Н. О. Ляшенко було виявлено, що спілкування в соціальних мережах та перегляд фільмів в мережі Інтернет стали важливими аспектами студентського дозвілля. Подібні тенденції також виявлені в дослідженнях інших авторів, які підкреслюють активне залучення молоді до інтернет-мережі та спад традиційних форм дозвілля [15].

Окрім того, інтернет виступає як "потужний компенсаторний ресурс" для студентів, що вказує на його важливість як засобу задоволення дозвіллевих потреб. Подібні дослідження розглядають вплив інтернету на розвиток нових форм комунікації та споживання культурних продуктів.

Зокрема, Л. Г. Скокова зазначає на розвиток "персонального мережево-цифрового/інформаційного середовища", що свідчить про важливі зміни у сприйнятті та використанні культурних продуктів, викликаних розповсюдженням мобільних технологій [48, с. 159].

Ці дослідження відображають важливі трансформації в дозвіллевих практиках молоді та акцентують на ролі інформаційних технологій у формуванні нових культурних уподобань та звичаїв.

Миколаївський центр соціологічних досліджень, який базується в Чорноморському національному університеті імені Петра Могили, розпочав проект дослідження дозвілля серед мешканців м. Миколаєва в рамках наукової ініціативи кафедри соціології "Ефективне функціонування та розвиток соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України". Проведене в 2017 році емпіричне дослідження розкрило уподобання мешканців міста відносно різних видів інтернет-комунікацій та частоти їх використання, зокрема тих, що відносяться до сфери дозвілля, таких як онлайн-ігри, перегляд фільмів, прослуховування музики, спілкування в чатах та читання книг. Результати цього дослідження дозволяють краще розуміти, як сучасні технології впливають на сферу відпочинку та дозвілля, і визначити динаміку змін у цих практиках в контексті культурних та соціальних трансформацій [1].

Розглянемо ще один предметний погляд на визначення характеру дозвілля. Французькому соціологу Ж. Дюмаздьє належить концепція "цивілізації дозвілля", відповідно до якої дозвілля отримує велику цінність, переважаючи робочий час, та сприяє розвитку дозвіллевої інфраструктури. Дж. Келлі розглядав дозвіллеву ідентичність і ввів поняття "стиль дозвілля". Дж. Годбі та Т. Гудів розрізняють дозвілля на серйозне та звичайне. Серйозне дозвілля передбачає особливий спосіб життя та певну ідентичність його учасників. Основні ознаки серйозного дозвілля включають потребу у продовженні певних дозвіллевих занять, можливість фіксації власних навичок і вмінь у суспільному житті, наявність як духовних, так і матеріальних переваг (таких як самореалізація, духовне збагачення, підвищення самооцінки, подолання комплексів), а також унікальність світогляду та створення групового соціального середовища, на основі спільних інтересів, що веде до приналежності до певного колективу (спільноти). Несерйозне дозвілля є антиподом серйозному, і воно відрізняється від вищеописаних ознак [8].

У своїй роботі "Вільний час: до оптимального стиля дозвілля", Р. Стеббінс описує серйозну дозвіллеву практику на прикладі волонтерства, виділяючи його в

якості особливої форми дозвілля. Зазначаючи різницю між серйозним волонтерством та випадковим (звичайним) волонтерством, він вказує, що в серйозному дозвіллі волонтери розвивають свою кар'єру поза роботою, отримуючи спеціальні навички та знання [9]. Важливо відзначити, що волонтерство у сучасному суспільстві, як форма дозвілля, не обмежується професійно-класовою ідентичністю. Для зайняття ним достатньо лише мотивації, бажання допомогти іншим та наявності вільного часу.

Харківська дослідниця В. Арбеніна класифікує різні типи дозвілля, визначаючи активно-діяльнісний, пасивний, розважально-креативний та престижно-елітарний (з відвідуванням естрадних концертів, кафе, барів, гри в більярд і т.д.) [4].

В цьому контексті волонтерство може бути віднесене до категорії активно-діяльнісного типу дозвілля, який не обмежується об'єктивними факторами, такими як фінансові обставини. У той час як інші види дозвілля, зокрема розважально-креативний чи престижно-елітарний, часто пов'язані з економічними та фінансовими можливостями [4].

Матеріальна забезпеченість визначає суттєві обмеження у виборі дозвілля. Люди з низьким соціальним статусом мають менше можливостей для використання форм відпочинку та розваг, які вимагають фінансових витрат і часто розглядаються як престижні. Проте існують деякі види дозвілля, які активно використовуються людьми незалежно від їхнього соціального статусу та фінансового стану. Наприклад, масовий туризм, визначений Дюмазедьє, є популярним видом дозвілля, оскільки протягом останніх років більшість населення подорожує не лише з професійних мотивів, але й для задоволення бажання побачити нові місця [23, 16].

Отже, у наш час, охопленому інформаційною революцією, дозвілля молоді перетворюється у складний мозаїчний образ, в якому взаємодія з сучасними технологіями відіграє визначальну роль. Молодь активно використовує цифрові можливості, зокрема соціальні мережі, онлайн-ігри та стрімінгові сервіси, для

творчого самовираження та відпочинку. Це створює новий контекст вільного часу, де традиційні форми дозвілля взаємодіють із віртуальним простором. Втім, варто враховувати, що розвиток цифрових технологій не повинен виключати молодь зі сфери офлайн-дозвілля та важливих життєвих досвідів. Виховання гармонійного підходу до використання інформаційних можливостей у вільний час є ключовим аспектом формування цілісної особистості.

Українська молодь виявляє творчий підхід до проведення дозвілля, охоплюючи різноманітні форми відпочинку. Наприклад, багато молодих людей зацікавлені в екстремальних виданнях, таких як спорт-експерименти або адреналін-турніки в Карпатах. Такі заходи стають платформою для розвитку спортивних вмінь та покращення фізичного стану, а також формують спільноту ентузіастів.

З іншого боку, значна частина молоді знаходить задоволення у культурних подіях. Театральні вистави, музичні фестивалі та виставки мистецтва надають можливість розширити свої художні смаки та відкрити для себе нові творчі напрями.

Спорт, як форма дозвілля, також зберігає свою популярність серед молоді в Україні. Участь у спортивних турнірах, організація спільних тренувань чи просто активний відпочинок на спортивних майданчиках стають не лише способом фізичного здоров'я, але й можливістю зберегти дух спільності та підтримувати здоровий спосіб життя.

Також, розвиток соціальних мереж та онлайн-платформ сприяє виникненню віртуальних громад, де молодь об'єднується для онлайн-ігор, віртуальних подій та інтерактивного спілкування.

Ці різноманітність та творчий підхід свідчать про багатогранність інтересів та можливостей молоді в Україні у сфері проведення дозвілля. На жаль, в умовах воєнного стану ці можливості є обмеженими, тому можна спостерігати зміни в дозвіллєвій діяльності та дозвіллєвих практиках зокрема [16].

Висновки до другого розділу

При написанні другого розділу було поставлено завдання визначити дозвілєві практики української молоді як предмет соціологічного дослідження, а також виявити характер дозвілєвих практик української молоді. В ході аналізу соціологічної наукової літератури, що містить матеріали вивчення та опису дозвілєвих практик та дозвілля в цілому розкрити наступні аспекти.

Дозвілля визначається як ключовий компонент формування соціальної суб'єктності, сприяючи відпочинку, розвитку особистісних якостей, самовираженню та самореалізації. В контексті соціології, дозвілля української молоді виявляється важливим джерелом для розкриття соціальних структур і міжособистісних взаємодій. Дослідження дозвілєвих практик дозволяє аналізувати форми соціальної активності, взаємодії та використання вільного часу, розкриваючи тенденції та відмінності в самовираженні молоді. Ці дослідження є ключовими для розуміння соціальних викликів та можливостей молоді, сприяючи розробці ефективних соціальних програм і політик для підтримки самореалізації та інтеграції молоді в українському суспільстві.

У сучасному інформаційному суспільстві дозвілля молоді постає складним конструктом, де цифрові технології, зокрема соціальні мережі та онлайн-ігри, відіграють визначальну роль. Важливо забезпечувати гармонійний підхід до використання цифрових можливостей, не виключаючи традиційне офлайн-дозвілля. Молодь в Україні різноманітно використовує вільний час, займаючись екстремальними видами спорту, участю у культурних подіях, спортом та активним онлайн-спілкуванням. Але не варто забувати про обмеження, що зумовлені військовим станом та створюють нову реальність.

Таким чином, у другому розділі було визначено дозвілєві практики української молоді як предмет соціологічного дослідження та виявлено характер дозвілєвих практик української молоді.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Вплив війни на культурне дозвілля української молоді: вторинний аналіз

Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 року мало значний вплив на життя українців у різних сферах. Не стала виключенням сфера дозвілля. Значна частина різних культурних заходів знизилась, діяльність артистів та закладів культури майже припинили свою діяльність. Розважальні центри стали під загрозою обстрілів. Всі ці події обмежили доступ до реалізації дозвіллевої діяльності, та й сама форма дозвіллевих практик змінилась.

Незважаючи на всі ці виклики, українське суспільство підлаштувалось під нові обставини, а у сфері дозвілля відбулися зміни, які дозволили реалізовувати потребу відпочинку та відновлення фізичних та психічних сил.

Для соціологів будь-які зміни в суспільстві – це нове завдання для їх дослідження. У контексті даної роботи, у фокусі дослідження опинилась молодь. Для того щоб дізнатися та проаналізувати зміни, які відбулися в сфері дозвілля різні соціологічні установи проводили дослідження, результати яких і було розглянуто нижче.

Український культурний фонд спільно з міжнародним проектом U-Report дослідили, як війна вплинула на культурне дозвілля молодих українців, яким є актуальний запит на культурні послуги та який рівень готовності долучатися до культурних заходів та загалом до процесу післявоєнної відбудови української культури [18].

Дослідження було проведено наприкінці грудня 2022 – на початку січня 2023 року. Цільовою аудиторією виступила молодь України від 18 до 35 років із різних регіонів України. Метод збору даних не було зазначено.

Молодь в Україні виявляє високий рівень споживання культурних продуктів та швидко адаптується до нових тенденцій. Залучення молоді до культурного життя та відновлення української культури є актуальним завданням. Важливо створити для молоді сприятливий простір, щоб вони мали можливість не лише споживати, але й активно взаємодіяти та вносити власний внесок у культурний розвиток.

Щодо дозвілля молоді до повномасштабного вторгнення. Можна відзначити, що воно мало пасивний характер. Однак серед студентської молоді можна виявити тенденцію до активного саморозвитку, який стає важливим аспектом їхнього відпочинку. Також зауважимо, що різні форми культурного дозвілля не були головними серед форм відпочинку молоді.

Тепер щодо змін у дозвіллевій сфері, зокрема відвідуванні культурних заходів. 73% опитаних вказали, що частота відвідування культурних заходів знизилась, серед них 52,6% зазначили про «суттєве зниження», а 20,4% про те, що «дещо знизилась». Про ріст відвідування культурних заходів вказало 11,1% опитаних. Про те, що частота відвідування культурних заходів не змінилася вказали 13,6% опитаних [18].

Як змінилася частота відвідування Вами культурних заходів з початку війни?, %

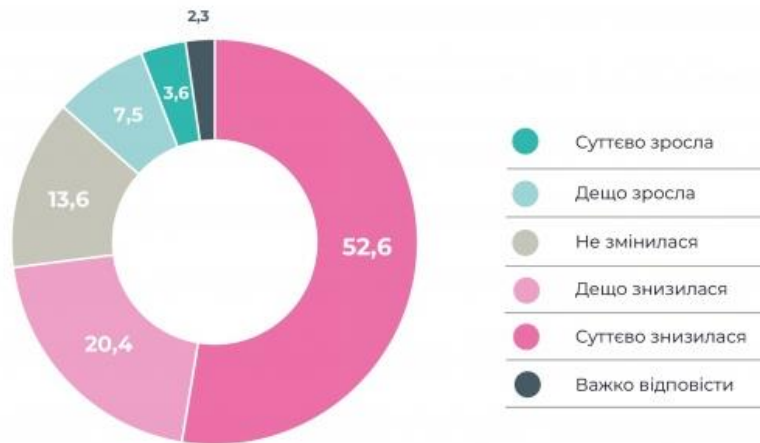

Рис.3.1. Зміна частоти відвідування культурних заходів з початку війни

Найпоширеніша дозвіллева практика серед молоді – це відвідування кінотеатрів, 93% опитаних зазначили саме цей вид відпочинку. На другому місці книжкові магазини з показником 86,2%, на третьому музеї та виставки – 83,4%.

«В цілому понад 70% молоді принаймні раз на рік або частіше відвідує культурні заклади, переважно це жінки. Загалом вищий рівень відвідування культурних закладів спостерігається у великих містах, де пропозиція послуг вища. Загальними перешкодами для відвідування культурних заходів для молодих українців є загальна втома, брак коштів та часу. Водночас для жителів сільської місцевості також додаються відсутність поруч культурних закладів та недостатність цікавих культурних подій» - зазначають у прес релізі дослідники [18].

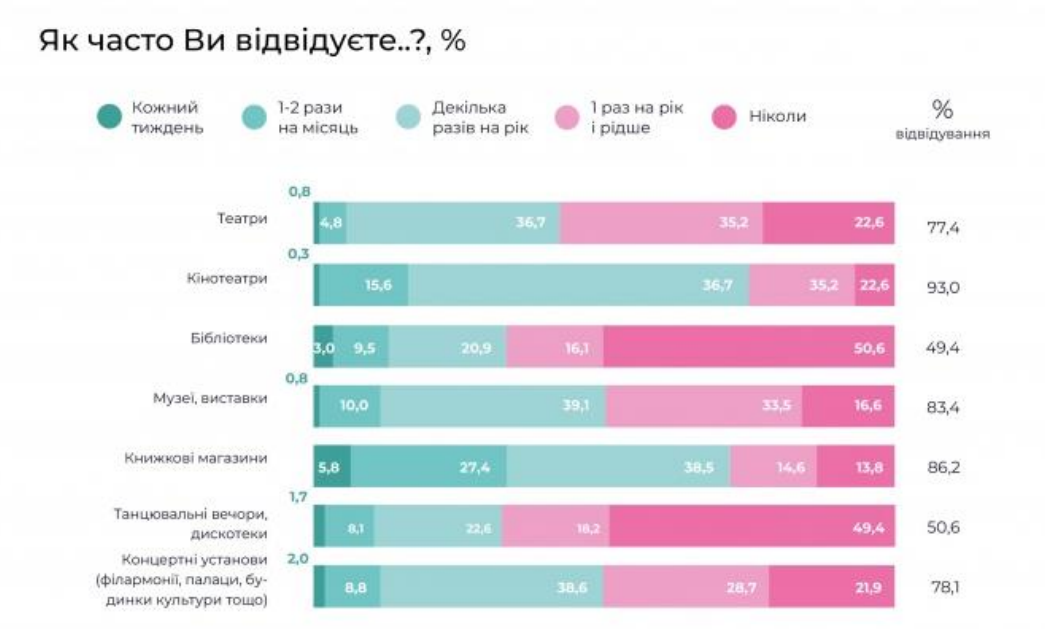

Рис.3.2. Частота відвідування культурних заходів та закладів

Серед сучасних форм культурного дозвілля молодь найчастіше обирає перегляд фільмів, відвідування фестивалів та театрів. Варто відзначити, що серед жінок спостерігається вищий рівень зацікавленості у різноманітних культурних подіях у порівнянні з чоловіками. Однак загальною тенденцією є низький інтерес молоді до офіційних культурних подій, зокрема вшанування історичних подій та діячів, а також спортивних заходів.

Найбільш поширеним та ефективним каналом розповсюдження інформації для молоді є Інтернет та соцмережі. Це свідчить про активну взаємодію молоді з віртуальним простором, де вони отримують доступ до різноманітних культурних подій, висловлюють свої погляди та спілкуються. Інтернет став не лише джерелом розваг, але і важливим інструментом для формування культурної ідентичності та обміну культурними цінностями серед молодого покоління.

Насамперед, менше половини молоді висловили своє задоволення культурним дозвіллям у своєму населеному пункті. Тематика подій, якою наразі

задоволена молодь, включає в себе перегляд фільмів у кінотеатрах, участь у кіноклубах та відвідування театральних вистав.

Для конкретизації найпопулярніших культурних послуг серед молоді дослідниками Українського культурного фонду та міжнародного проекту U-Report була створена матриця задоволеності культурних потреб, в якій визначено зону дефіциту культурних потреб. Ці потреби є найбільш бажаними, але залишаються незадоволеними для молоді. Таким чином, до цієї зони включаються фестивалі, культурно-історичні екскурсії, гумористичні концерти, вечори, виставки мистецьких творів та публічні лекції. Це свідчить про потребу розширення та удосконалення культурних ініціатив для задоволення різноманітних інтересів та смаків молоді.

«У 2022 році більше 70% опитаної молоді обмежили своє відвідування культурних заходів та закладів. Тим не менш, в цей період помітно зросло зацікавлення молодих українців до самоосвіти та участі в різноманітних соціальних та благодійних проєктах. Ймовірно, саме культурне дозвілля та соціальний активізм стали важливими аспектами адаптації до умов війни. Це може свідчити про те, що у важкий період молодь звертається до засобів самовираження та спільної діяльності, щоб підтримати один одного та спільноту в цілому.» - зазначають дослідники [18].

Важливо зазначити, що сфера культури потребує фінансової підтримки від держави або донорів. Але існують напрямки, які можуть самі себе забезпечувати. Щоб дізнатися думку молодих українців щодо того, які ж саме напрямки повинні фінансуватися державою, було поставлене відповідне питання. У топ-3 напрямки, що потребують фінансової підтримки від держави увійшли бібліотеки та архіви (89,6%), музеї (83,9%) та театри (71,1%). Найменше фінансової підтримки від держави на думку респондентів потребує сфера кіно – 64,3% опитаних зазначили, що цей напрямок може забезпечувати себе власними ресурсами [18].

Які напрямки, на Вашу думку, справді потребують фінансування держави, а які - здатні самі заробляти?, %

Рис.3.3. Сфери культури, що потребують фінансової підтримки від держави

Воєнні події суттєво не вплинули на попит молоді на культурні продукти в онлайн-середовищі. Єдиний контингент, який виявив збільшену зацікавленість у культурних подіях онлайн, - це мешканці сільських районів. Ймовірно, їхня зацікавленість в онлайн-заходах обумовлена низькою доступністю до різноманітних культурних подій в цьому регіоні.

«Понад 60% респондентів стверджують, що нині українська культура перебуває в доброму або задовільному стані. А більше ніж 90% української молоді впевнені у відновленні української культури» [18].

Варто згадати про волонтерський рух в Україні, який набрав нових обертів після початку повномасштабного вторгнення, зокрема став частиною у сфері культури.

Майже третина опитаних бере участь у волонтерських культурних заходах. В той же час близько 45% в таких заходах участь не беруть, але мають бажання долучитися. І лише п'ята частина опитаних не бере участь в подібних заходах і не бажають взяти участь. Таким чином, молодь має запит на участь у волонтерських

культурних проєктах і, відповідно, саме молодь можна залучати до різноманітних заходів щодо відбудови та розвитку української культури.

Чи берете Ви участь у волонтерських заходах у сфері культури (організація екскурсій, виставок, збереження культурної спадщини тощо)?, %

Рис.3.4. Участь у волонтерських заходах у сфері культури

Як у уже було зазначено у попередніх розділах перш за все, дозвілля є простором для самовираження та саморозвитку. Молодь має можливість вибрати активності, які відповідають їхнім інтересам та потребам. Це може бути участь у художніх проєктах, спортивних заходах, волонтерстві чи культурних подіях. Такі дії сприяють формуванню індивідуальності та вдосконаленню навичок.

Дозвілля також виконує функцію соціальної інтеграції. Участь у різноманітних групових дозвіллевих заходах дозволяє молоді спілкуватися, обмінюватися ідеями та досвідом. Це сприяє формуванню соціальних зв'язків, які можуть мати величезне значення у подальшому житті.

Значущою є і роль дозвілля у збереженні фізичного та емоційного здоров'я. Активні види дозвілля сприяють зміцненню організму, зменшенню стресу та покращенню настрою. Вони допомагають молоді управляти власними емоціями та розвивати стресостійкість.

Сучасне інформаційне суспільство відкриває нові можливості для дозвілля, зокрема через інтернет та соціальні мережі. Віртуальні інтеракції дозволяють молоді спілкуватися та ділитися інтересами навіть на відстані.

Загалом, дозвілля для молоді – це не просто період відпочинку, а важливий інструмент для особистісного зростання, соціальної адаптації та збереження здоров'я фізичного та ментального, що є особливо важливим в умовах війни.

Таким чином, дозвілля української молоді пройшло значні трансформації. Навіть при зменшенні відвідування культурних подій через воєнні обставини, опитування свідчить, що попит на культурне дозвілля серед молоді залишається високим і грає важливу роль у процесі адаптації до труднощів. Однак українській сфері культури та творчих індустрій потрібно вирішити низку викликів для успішного функціонування.

Один із ключових аспектів – це забезпечення рівного доступу до культурних послуг для споживачів у різних регіонах та населених пунктах України. Особливо відчутний дефіцит культурних подій у сільській місцевості. На відміну від цього, молодь виступає ключовим фактором у культурній відбудові України, і вже зараз належить розробити стратегію відновлення країни з активною участю цієї групи населення.

3.2. Дослідження читання книг в контексті дозвіллевих практик в умовах війни: вторинний аналіз

Під час аналізу змін у дозвіллевій сфері з початком повномасштабного вторгнення, було з'ясовано, що відвідування книжкових магазинів становить 86,2% (згідно дослідження Українського культурного фонду, яке було розглянуто в попередньому розділі). Таким чином, можна зробити висновок, що читання є популярним видом дозвіллевої практики серед молоді.

Як відомо в нашій державі є установа, яка безпосередньо пов'язана з читанням і це Український інститут книги. Саме на замовлення даної установи дослідницькою компанією Info Sapiens було проведено дослідження актуальної ситуації щодо читання як соціально-культурної практики українців. Це дослідження стало третьою хвилею, що дозволить провести порівняльний аналіз показників у динаміці.

Дослідження було проведено у серпні-вересні 2023 року за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» і сприяння ГО «Форум видавців», а попередні хвилі у 2018 та 2020 роках.

Як зазначається у публікації Info Sapiens метою дослідження було вивчити поточну ситуацію щодо читання як соціальної практики серед українців різних вікових категорій, як дітей, так і дорослих [3].

Розглянемо наведену методологію проведеного дослідження:

Методи дослідження: *«аналіз у частині опису отриманих даних, порівняння у частині опрацювання контекстів довкола дослідження та при описі результатів у динаміці, узагальнення у частині формулювання висновків. Також до деяких наборів даних було застосовано аналітичне групування (категоризацію)»* [3].

Методи збору інформації та інструментарій

«Для дитячої аудиторії (6-17 років):

- *Масове особисте репрезентативне опитування. Тривалість результативного інтерв'ю – до 10 хвилин.*
- *Анкета для сегмента респондентів 6–17 років містила 11 соціально-демографічних запитань та 10 змістовних запитань» [3].*

«Для дорослої аудиторії (16+ років):

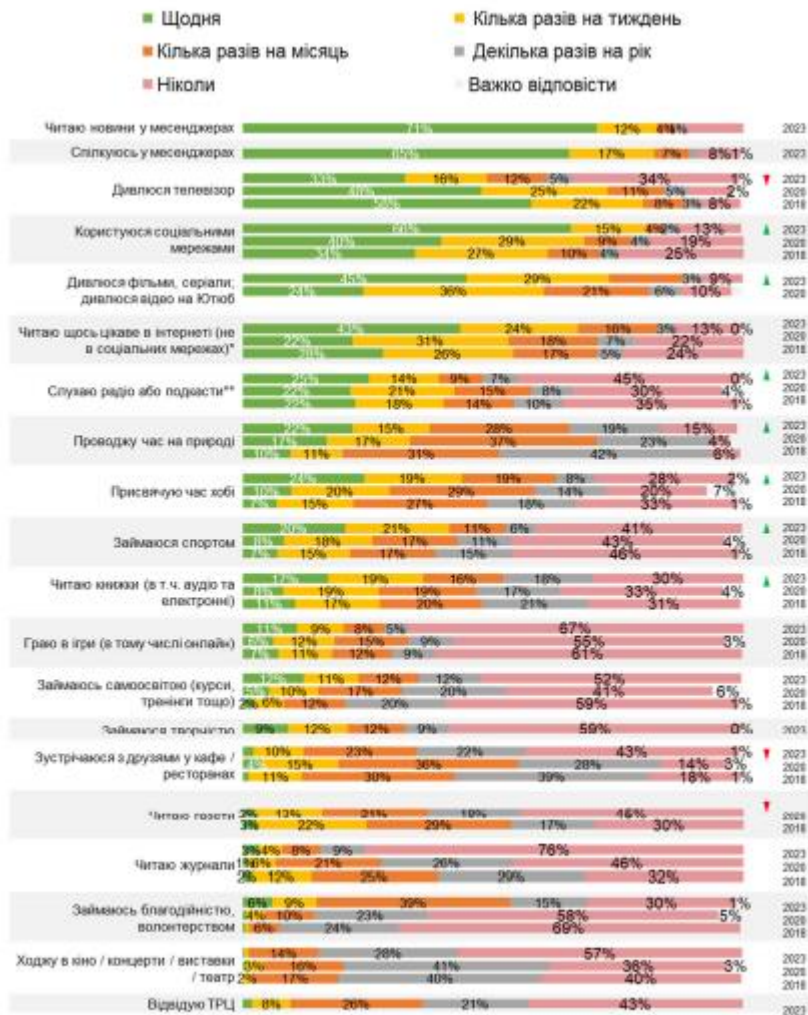
- *Масове телефонне репрезентативне опитування. Тривалість результативного інтерв'ю – до 20 хвилин.*
- *Анкета для сегмента респондентів 16+ років містила 13 соціально-демографічних запитань та 22 змістовних запитання» .*

Вибірка і географія дослідження. *«Цільовий розмір вибірки: по 1000 респондентів для кожного сегмента. Реалізована вибірка дослідження склала для дорослих респондентів (16 років і старші) – 1016 осіб, для молодших респондентів (6–17 років) – 1071 осіб. Дослідження проводилося на усій території України (за винятком окупованих територій Донецької, Луганської, Херсонської і Запорізької областей та АР Крим)» [3].*

Розглянемо детальніше результати дослідження наведені в звіті Info Sapiens.

При відповіді на формулювання: *«Поговоримо про дозвілля. Я зачитаю, як різні люди проводять дозвілля, а ви скажіть, як часто ви проводите своє дозвілля таким чином?»* було отримано наступні результати: *«спостерігається значне зростання читання як щоденної дозвіллевої практики. Зокрема, частка респондентів, які читають щось цікаве в інтернеті, збільшилася удвічі (з 22% у 2020 році до 43% у 2023 році). А щоденне читання книжок (включно з прослуховуванням аудіокнижок) зросло більше ніж удвічі: з 8% у 2020 році до 17% у 2023 році (зауважимо, що частка респондентів, які ніколи не читають книжки, залишається на стабільному рівні близько 30% вже третій період дослідження поспіль). Загалом, порівняння результатів дослідження 2023 р. і 2020-2018 рр.*

ілюструє дедалі ширше залучення аудиторії до практик диджитал середовищ, в тому числі читацьких і практик споживання й передачі інформації. В динаміці фіксується чимраз більше залучення у простір соціальних мереж – щоденне користування соціальними мережами як дозвілєва практика у 2023 році зросло на 26 в.п. порівняно до 2020 року (66% у 2023 році проти 40% у 2020 році). Перегляд телебачення, навпаки, втрачає позиції – якщо в 2020 році як щоденну дозвілєву практику її вказували 48% респондентів, то в 2023 році – лише 33%. Також фіксується значне зростання частки респондентів, які приділяють час індивідуальним дозвілєвим практикам, як-от заняття хобі або спортом, саме на щоденній основі (24% та 20% відповідно у 2023 році порівняно до 10% та 8% у 2020 році). Як і у випадку з читанням, це відбувається за рахунок збільшення частоти таких занять, а не за рахунок залучення нової аудиторії (адже частка тих, хто не практикує такі заняття ніколи, не зменшується). Це може бути пов'язано як зі збільшенням вільного часу (зокрема, за рахунок зростання безробіття⁹ або вимушеної бездіяльності, наприклад, в період відключення електроенергії), так і з психотерапевтичним ефектом таких практик. Окремо варто зауважити, що результати дослідження відобразили сучасні тренди наповнення дозвілля та вільного часу людей. Так, майже половина респондентів (47% всіх респондентів і 54% респондентів віком 16-59 років) вказали, що займаються благодійністю, волонтерством щонайменше раз на місяць» - зазначають дослідниці [3].

* У попередніх хвилях звучало як: «Читаю Інтернет ЗМІ, блоги, форуми»

** У попередніх хвилях звучало як: «Слухаю радіо»

Рис.3.5. Динаміка вибору дозвілєвих практик

В умовах війни спостерігається витіснення "паперового" читання електронними форматами, що визначається зростанням використання електронних книг та аудіо книг. Подивившись на динаміку з 2020 року, можна відзначити збільшення частки респондентів, які читають електронні книги (зростання на 7 відсоткових пунктів) та слухають аудіо книги (зростання на 16 відсоткових пунктів). Особливо вражаюче зростання відзначається серед щоденних читачів у цих сегментах (зростання у 2-4 рази).

Варто відзначити, що електронний формат аудіо книг виявляється особливо динамічним, з збільшенням як щоденних, так і щомісячних та нерегулярних читачів. У контексті паперових книг частка щоденних читачів залишається стабільною, однак порівняно з попередніми роками знизилася частка щомісячних та нерегулярних читачів.

Важливо врахувати, що в попередніх періодах не було конкретизації стосовно дозвілля при поставці питання про читання, що може вплинути на зростання частки тих, хто ніколи не звертається до друкованих книг (з 33-36% в 2018-2020 роках до 46% в 2023 році) [3].

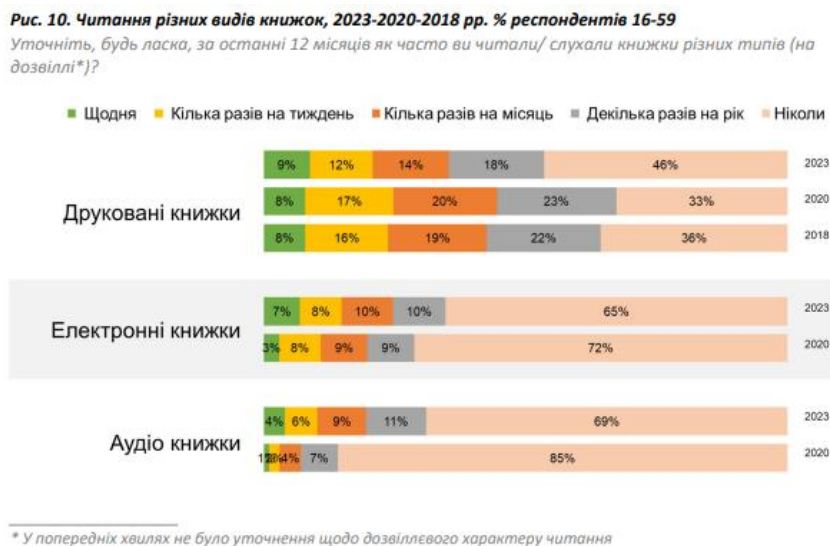

Рис.3.6. Читання книг за видом

Аналіз динаміки форматів книг, які споживають респонденти, вказує на значущі зміни у споживанні від 2020 до 2023 року. Частка споживачів виключно електронних форматів зросла майже удвічі, переходячи з 5% до 12%, тоді як частка тих, хто виключно вибирає друковані формати, зменшилася також майже удвічі, з 39% до 21%. Цей тенденційний зсув свідчить про зміну культурних вподобань, де культура "запаху книги і шурхоту сторінок" поступово замінює культура доступності та зручності електронного читання.

Важливо відзначити, що зростання частки респондентів, які не читають книги в жодному форматі (з 29% до 35%), ймовірно, обумовлене тим, що в анкеті 2023 року було вказано, що респонденти повинні враховувати лише дозвілсьве читання, виключаючи підручники, довідники та іншу прикладну літературу [3].

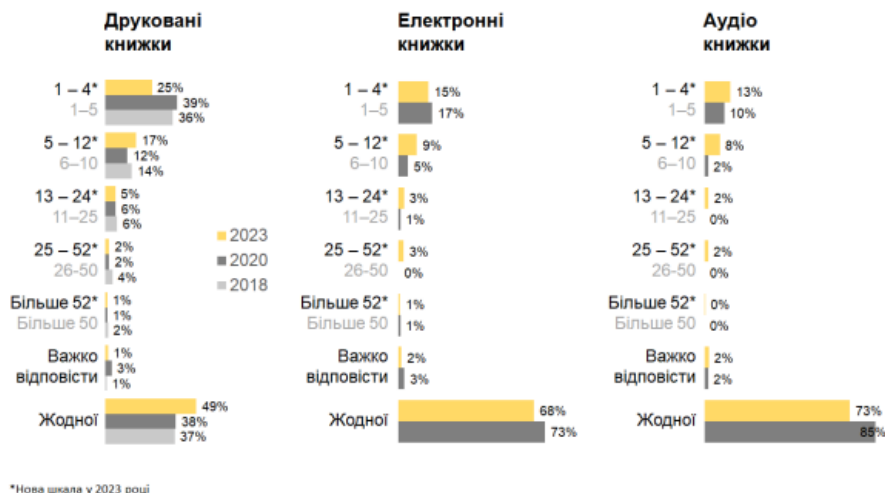
Рис. 12. Читання різних видів книжок, 2023-2020 рр. % респондентів 16-59
Результати аналізу

Рис.3.7. Перетин читання різних видів книг в динаміці

У динаміці кількості прочитаних книжок простежується скорочення частки тих, хто читав мінімальну кількість друкованих книжок: 25% прочитали 1-4 книги протягом року у 2023 році проти 39% тих, хто прочитав 1-5 книжок у 2020 році. Проте, серед тих респондентів, які читають більше книжок (5-12), навпаки, відбулось зростання – 17% у 2023 році проти 12% у 2020 році [3].

Рис. 15. Кількість прочитаних книжок, 2023-2020 -2018 рр. % респондентів 16-59
Скільки друкованих/електронних/аудіо книжок ви прочитали/прослухали за останні 12 місяців?

*Нова шкала у 2023 році

Рис.3.8. Кількість прочитаних книг в динаміці: розподіл за видами

Не можна не розглянути результати мови читання книг. У 2023 році спостерігається позитивна динаміка на користь української мови. 54% респондентів обирають українську мову, у попередніх хвилях ці показники становили 32% та 24% у 2020 та 2018 роках відповідно. Частка читання російською скоротилась на 17-18% проти 2018-2020 років і наразі становить 10%.

*Рис. 26. Мова читання, 2023-2020-2018 рр. % респондентів 16-59, які читають книжки
Якою мовою вам зручніше читати книгу?*

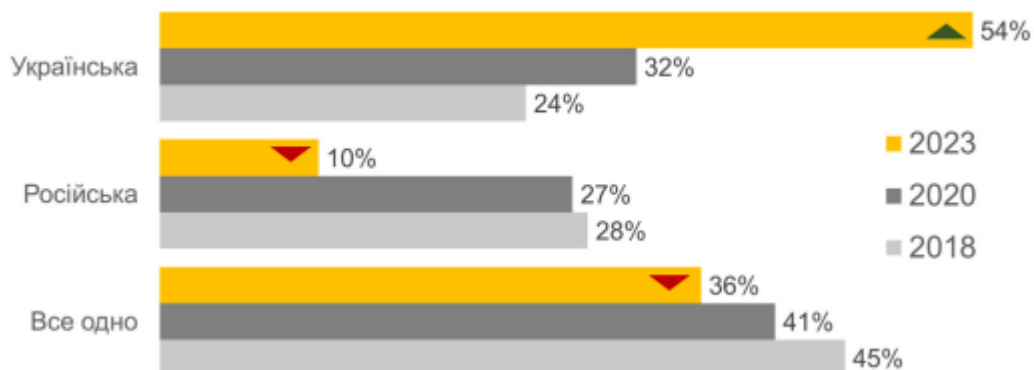

Рис.3.9. Динаміка вибору мови читання книг

Аналіз даних Info Sapiens дозволяє визначити низку важливих тенденцій у читацькій поведінці українців:

- **Читання як щоденна дозвіллєва практика:** Лише 16% українців відзначають читання як щоденний відпочинок, і ще 17% обирають цей вид дозвілля кілька разів на тиждень. Цей показник вважається середнім порівняно з іншими видами відпочинку.
- **Мотивація для читання:** Головні мотиви читання книг - любов до читання (42%) та самовдосконалення (41%). Відпочинок та бажання дізнатися щось нове становлять менші частки: 28% та 22% відповідно.
- **Динаміка змін:** За останні три роки спостерігається збільшення щоденної практики читання у два рази: з 8% до 17%, серед осіб віком 16-59 років.

- **Мовні уподобання:** Понад половина читачів (54%) віддає перевагу українській мові, що суттєво більше, ніж у 2020 році (32%).
- **Формати читання:** Третина українців (33%) вибирає обидва формати - друкований і електронний. Тим не менше, прослідковується тенденція зменшення читання тільки друкованих книг і збільшення електронних форматів.
- **Розподіл видів книг у бібліотеці:** Понад половина українців (52%) має менше 100 книг у своїй домашній бібліотеці.
- **Вибір літератури:** Особи, які читають кожного тижня, частіше віддають перевагу сучасним романам (15%), фантастиці / фентезі (14%) та літературі з психології і саморозвитку (10%).
- **Покупка та витрати:** Понад 60% не купували жодної друкованої книги за останні три місяці. З тих, хто купував, більшість витратила від 300 до 1000 грн.
- **Місця придбання:** Основними джерелами отримання друкованих книг є домашні бібліотеки (21%), придбання нових книг (20%) та друзі/колеги/знайомі (16%) [3].

3.3. Програма соціологічного дослідження на тему: «Дозвіллієві практики української молоді в умовах війни»

Проблемна ситуація.

Гносеологічний аспект: дозвілля – важлива сфера суспільного життя, за допомогою якої люди реалізують різні потреби, зокрема відновлення фізичних сил, психічне перезавантаження, саморозвиток тощо. Важливо зазначити, що дозвіллієву діяльність зазвичай розглядають крізь призму вільного часу, не завжди зважаючи на те, є він чи немає. Наголошують увагу на тому, що це індивідуальний вибір, який здійснює особа при організації дозвіллієвої діяльності. В умовах повномасштабної війни в Україні з'являються нові виклики на шляху до реалізації дозвіллієвої діяльності. Форма проведення дозвілля та й самі дозвіллієві практики піддаються трансформації. Зважаючи на те, що українське суспільство відносно невеликий час живе в надзвичайних умовах повномасштабної війни, наразі питання проведення дозвілля та вибір дозвіллієвих практик молоддю недостатньо вивчені.

Предметний аспект полягає в протиріччі уявлень, які існують в суспільстві, зокрема в культурних установах, які вивчають дане питання, яким чином молодь організовує дозвілля в умовах війни, з одного боку, та реалізація дозвілля і вибір дозвіллієвих практик молоддю в умовах сучасності, яка трактує свої правила, з іншого боку.

Наукова проблема з соціологічної точки зору полягає в складності вибору методу проведення опитування:

- 1) онлайн анкетування (CAWI) – дає можливість провести дослідження дешевше за умов обмеженого бюджету, у більш стислі терміни, але репрезентативність дослідження нижча в порівнянні з такими методами як CATI чи face-to-face;

2) телефонне опитування (САТІ) забезпечує репрезентативність дослідження, але існують труднощі з доступністю потрібної категорії респондентів та базою телефонних номерів.

Мета дослідження: виявити тенденції у виборі дозвіллевих практик молоддю України в умовах повномасштабного вторгнення.

Завдання дослідження:

- визначити які види дозвіллевих практик обирає молодь України в умовах повномасштабного вторгнення;
- з'ясувати, що впливає на вибір дозвіллевих практик молоддю України в умовах повномасштабного вторгнення;
- визначити типи молоді за вибором дозвіллевих практик;
- з'ясувати чи існує значуща відмінність між вибором дозвіллевих практик за статтю;
- з'ясувати, які зміни відбулися у виборі дозвіллевих практик молоддю України після повномасштабного вторгнення Росії.

Об'єкт дослідження: молодь України (18-35 років).

Предмет дослідження: дозвіллеві практики молоді України у віці 18-35 років, в умовах війни.

Теоретична інтерпретація понять.

Дозвілля час – частина вільного часу, що використовується для занять, які сприяють, в основному, відновленню фізичних, розумових та психічних сил людини. Складовими дозвільної діяльності є: культура споживання, що має індивідуальний характер (читання газет, журналів, книг, перегляд телепередач, слухання радіо тощо); культура споживання публічно видовищного характеру (відвідування театрів, кіно, концертів, музеїв, виставок тощо); спілкування; фізичні заняття; розваги та ігри; пасивний відпочинок [52,с.86].

Дозвіллєві практики – звичні дії особистості у сфері дозвілля, які зумовлюються її ціннісним ставленням до вільного часу, а також нормами дозвіллевої діяльності, поширеними як у її безпосередньому оточенні, так і в суспільстві загалом. Така інтерпретація дозвіллевих практик підкреслює, з одного боку, їх індивідуалізований характер, а з іншого – їхню детермінованість соціальним контекстом (нормами, стереотипами, традиціями, культурою тощо) [3].

Молодь – суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, пізнавальні, психічні, культурно-освітні та інші особливості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення її внутрішніх сил і соціальних властивостей. М. тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших вікових груп, перебувають у стані формування і становлення. Характеристикою М. та виявом її головної соціальної якості є ступінь досягнення нею соціальної суб'єктивності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності. Як певний етап життєвого циклу, молодість є біологічно універсальною, але її конкретні вікові межі, соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу й залежать від суспільного ладу, культури і властивих тому чи іншому суспільству особливостей соціалізації. У багатьох країнах діє законодавство, яке передбачає встановлення вікових меж молодості, створення умов для соціального становлення та розвитку молоді, забезпечення правових, соціально-економічних і політичних гарантій здійснення цього процесу тощо. Згідно з Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», до молоді належать громадяни віком від 14 до 35 років [52,с.183].

Культура 1) технологія догляду, поліпшення, ушляхетнення тілесно-духовних сил, уподобань і здібностей людини, а отже, ступінь їх розвитку; відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі і духовну культуру (вже від Цицерона йдеться про філософію як культуру духу); 2) сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів

людського буття; 3) сукупність матеріальних і духовних надбань, що відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини, втілених у результатах продуктивної діяльності [52,с.153].

Соціальна структура [лат. structura – будова, розташування, порядок] – сукупність відносно сталих, упорядкованих зв'язків між елементами системи, а саме: соціальними спільнотами, класами, групами, верствами, інститутами, статусами, ролями тощо. У соціальній структурі (далі С.с.) відображаються істотні характеристики (функціональні, інституціональні, стратифікаційні, соціально-групові, соціально-територіальні та ін.) соціальної системи на даному етапі її розвитку; вона є своєрідною формою, у межах якої реалізуються різноманітні соціальні зв'язки, взаємодії і відносини. Виділяють соціально-класову, соціально-демографічну, професійно-кваліфікаційну, етнічну, освітню, територіальну та інші структури [52,с.260].

Цінність – особливе ставлення, внаслідок чого потреби та інтереси людини або соціальної групи переносяться на речі, предмети, духовні явища, надаючи їм визначальні соціальні властивості [52,с.88].

Ціннісні орієнтації – соціальні цінності, які поділяються особою, виступають метою життя і основними засобами їх досягнення і тому набувають функції найважливіших регуляторів соціальної поведінки індивідів [52,с.89].

Вільний час – частина соціального, позаробочого часу, яка вивільнена від невідкладних справ і є «часом свободи», простором вільної діяльності і розвитку особистості. У соціологічному аналізі вільний час (далі В.ч.) слід відрізнити поняття «сутність В.ч.» і «зміст В.ч.». Сутність В.ч. полягає у вільній діяльності, яка означає, насамперед, наявність часового простору, вільного від необхідних, невідкладних справ, свідоме прагнення людини опанувати цей час, самостійно (з певною мірою поміркованості) вибрати варіант імовірної дії, вміння досягти поставленої мети, і, безумовно, саму дію, що є суб'єктивним змістом діяльності. Сутність В.ч. становить усталену якість, яка зберігається у всіх змінах В.ч., його ж

зміст за обсягом є ширшим поняттям аніж сутність і містить у собі не лише сутність В.ч., але й усі інші зв'язки, притаманні даному феномену. Зміст В.ч. є більш плинним і змінним, ніж його сутність. Єдність і співвідношення сутності і змісту В.ч. полягає в тому, що вільна діяльність може бути справжнім виявом свободи, якщо вона спрямована на розвиток особистості, а формування якої можливе лише в умовах вільної діяльності [52,с.51].

Відпочинок – сукупність видів діяльності, в процесі яких задовольняються соціальні, духовні та інші нематеріальні потреби людини, поновлюються її фізична, розумова, нервова енергія тощо, розвиваються особистісні якості. Сукупність видів діяльності в процесі В. об'єднують у дві підгрупи: 1) активна – фізичні та розумові види такої діяльності; 2) пасивна – відвідування кінотеатрів, перегляд телепередач тощо [52,с.49].

Сфера соціальна – одна з найважливіших сфер суспільного життя (поруч з економічною, політичною та духовною, з якими вона тісно функціонує і взаємодіє), яка охоплює інтереси індивідів, соціальних груп, класів, націй, відносини суспільства і особистості, умови праці і побуту, здоров'я, відпочинку, раціонального використання позаробочого, в тому числі і вільного часу; характеризується певною самостійністю, сталістю і цілісністю. Соціальна сфера (далі С.с.) є соціальним простором відтворення реального повсякденного життя, розвитку і самореалізації соціальних суб'єктів (особистості, групи, спільноти). Структура С.с. складається з трьох взаємопов'язаних частин: 1) соціальної структури суспільства; 2) соціальної інфраструктури; 3) соціальних потреб, інтересів, очікувань, мотивів і стимулів [52,с.259].

Соціальний простір – це територія, на якій відбувається взаємодія спільнот, індивідів, яким притаманний міський спосіб життя та яких об'єднують колективні уявлення. Також соціальному простору властива як цілісність, так і внутрішня диференціація [28].

Споживання — це процес задоволення потреб матеріальними і духовними благами. Саме споживання породжує мотивацію до праці. Воно передбачає використання суспільного продукту для задоволення певних потреб і є кінцевою ознакою суспільного відтворення [28,с.158].

Гіпотези:

Нульова гіпотеза: молодь чоловічої та жіночої статі обирають однакові дозвіллеві практики в умовах повномасштабного вторгнення.

Робочі гіпотези:

- молодь у віці 18-24 роки та 25-35 років мають однакові уподобання дозвіллевих практик;
- молодь різних статей (чоловіки та жінки) мають однакову кількість вільного часу;
- працевлаштовані та безробітні молоді люди України однаково проводять вільний час.

Метод збору емпіричних даних: онлайн анкетування (CAWI).

Дизайн вибірки. Генеральна сукупність складає 9035206 осіб, саме така чисельність молоді в Україні за даними Державної статистики на 1 січня 2022 року. Ця статистика є останніми офіційними даними, оскільки в умовах воєнного стану чисельність населення України – є прихованими.

Таблиця 3.1

Деталізація генеральної сукупності

Вік	Всього	Чоловіки	Жінки
18	382989	196670	186319
19	368663	190378	178285
20	357353	184512	172841
21	370364	191373	178991
22	374826	193655	181171
23	396917	203827	193090
24	412882	212400	200482

Продовження таблиці 3.1

25	445588	229104	216484
26	463369	238272	225097
27	481356	247643	233713
28	508483	261008	247475
29	545070	279365	265705
30	581114	297460	283654
31	608782	311133	297649
32	635307	323769	311538
33	673318	342247	331071
34	693703	352246	341457
35	735122	371842	363280
Всього	9035206	4626904	4408302

Для того щоб правильно розрахувати кількість осіб кожної вікової категорії та розподіл статі у вибірці потрібно обчислити квоту для кожної категорії. У таблиці 2 можна побачити розподіл чоловіків та жінок за віком. Таким чином від загальної вибірки відсоток чоловіків має становити 51% ($4626904/9035206=51\%$), а відсоток жінок має становити 49% ($448302/9035206=49\%$). Детальніший розподіл за статеві-віковими показниками можна побачити в таблиці

Таблиця 3.2

Розрахунок квоти

	Всього (к-ть)	Всього (%)	Чоловіки (к-ть)	Чоловіки (%)	Жінки (к-ть)	Жінки (%)
18-24	2663994	29%	1372815	30%	1291179	29%
25-35	6371212	71%	3254089	70%	3117123	71%
Всього	9035206	100%	4626904	100%	4408302	100%

Тепер, коли отримано пропорцію для правильного представлення кількості респондентів у вибірці за статтю та віком, перейдемо до обчислення. Оптимальна кількість респондентів у вибірці становить 1000 респондентів. Спершу розрахуємо загальну пропорцію за віком: категорія 18-24 роки становить 29% від загальної кількості респондентів, отже $1000 \cdot 0,29 = 290$ респондентів відповідної вікової

категорії. Група 25-35 роки становить 71% від загальної кількості респондентів, отже $1000 * 0,71 = 710$ респондентів відповідної вікової категорії. За попередніми розрахунками відсоток чоловіків у вибірці становить 51%, а жінок 49%. Таким чином $1000 * 0,51 = 510$ респондентів чоловіків та $1000 * 0,49 = 490$ респонденток жінок. І за аналогією розраховуємо чисельність кожної вікової групи для кожної статі.

Таблиця 3.3

Розрахунок вибірки

	Всього (к-ть)	Всього (%)	Чоловіки (к-ть)	Чоловіки (%)	Жінки (к-ть)	Жінки (%)
18-24	290	29%	153	30%	142	29%
25-35	710	71%	357	70%	348	71%
Всього	1000	100%	510	100%	490	100%

Організаційний план дослідження.

Етап підготовки до польового дослідження: 06.11.2023 – 12.11.2023.

Етап польового дослідження: 13.11.2023 – 26.11.2023.

Аналіз результатів дослідження і підготовка звіту: 27.11.2023 – 03.12.2023.

Етап підготовки до польового дослідження

1. Складання програми соціологічного дослідження. (06.11.2023)
2. Складання проекту вибірки (07.11.2023)
3. Створення інструментарію (8.11.2023)
4. Програмування анкети (9.11.2023-10.11.2023)
5. Тестування та внесення правок в запрограмовану анкету (11.11.2023)
6. Запуск робочого посилання на опитування (12.11.2023)

Етап польового дослідження

1. Узгодження організаційних питань. (13.11.2023)
2. Проведення польового дослідження (13.11.2023 – 26.11.2023)

Аналіз результатів дослідження і підготовка звіту

3. Підготовка первинних даних до їх опрацювання та обробка на комп'ютері. (27.11.2023)
4. Розробка інструкції для вибракування неправильно заповнених анкет (28.11.2023)
5. Розробка інструкції щодо кодування відкритих питань (28.11.2023)
6. Кодування відкритих питань (29.11.2023-30.11.2023)
7. Обробка первинних даних. (1.12.2023)
8. Аналіз результатів дослідження і підготовка звіту (2.12.2023 - 3.12.2023)

Інструментарій дослідження.

Анкета «Дозвілєві практики української молоді в умовах війни»

Доброго дня! Прошу вас взяти участь у соціологічному опитуванні, на тему організації дозвілля молоді. Ваші відповіді анонімними та результати дослідження будуть представлені в узагальненому вигляді після статистичної обробки.

1. Вкажіть ваш вік

1. 18-24
2. 25-35
3. Відмова – кінець опитування
4. Інше – кінець опитування

2. Вкажіть вашу стать

1. Чоловік
2. Жінка

3. Ви працюєте?

1. Так, повна зайнятість
2. Так, часткова зайнятість
3. Не працюю
4. Інше

4. Скільки вільного часу в день ви маєте?

1. до 1 години

2. 1-2 години
3. від 2 до 3 годин
4. більше 3 годин

5. Як ви проводите вільний від роботи/навчання час?

1. Дозвіллева діяльність
2. Курси різних напрямків
3. Саморозвиток
4. Інше (вказіть)

6. Яким чином ви організовуєте своє дозвілля?

1. Вдома
2. Поза домом
3. Скоріше вдома
4. Скоріше поза домом

7. Чи відвідуєте ви заклади культури (музеї, театри, кінотеатри тощо)

1. так
2. скоріше так, ніж ні
3. скоріше ні, ніж так
4. ні – *перехід на 14*

8. Чи відвідуєте ви кінотеатр?

1. так
2. ні

9. Чи відвідуєте ви музей?

1. так
2. ні

10. Чи відвідуєте ви театр?

1. так
2. ні

11. Чи відвідуєте ви оперу?

1. так

2. ні

12. Чи відвідуєте ви балет?

1. так

2. ні

13. Чи відвідуєте ви бібліотеки?

1. так

2. ні

14. Чи переглядаєте ви соц. мережі/меседжери у вільний час?

1. так (*перехід до 15*)

2. ні (*перехід до 16*)

15. Які соц. мережі/меседжери ви зазвичай переглядаєте у вільний час?

1. Інстаграм

2. Фейсбук

3. Тік ток

4. Твітер

5. Телеграм

6. Вайбер

7. Інше (вказіть)

16. Як ви зазвичай проводите дозвілля? (множинна відповідь)

1. Відвідування закладів культури

2. Перегляд соц. мереж / меседжерів

3. Перегляд телебачення

4. Заняття спортом

5. Інше (вказіть)

17. Як ви зазвичай проводили дозвілля до 24 лютого 2022 року?

(множинна відповідь)

1. Відвідування закладів культури
2. Перегляд соц. мереж / меседжерів
3. Перегляд телебачення
4. Заняття спортом
5. Інше (вказіть)

Дякую за участь в опитуванні!

Висновки до третього розділу

Під час роботи над третім розділом було описано досвід емпіричного вивчення дозвіллевих практики української молоді в умовах війни. Зокрема було розглянуто та проаналізовано вторинні дані таких досліджень: «Як війна вплинула на культурне дозвілля молодих українців?» - від Українського культурного фонду спільно з міжнародним проектом U-Report та дослідження актуальної ситуації щодо читання як соціально-культурної практики українців, яке було проведене дослідницькою компанією Info Sapiens за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» і сприяння ГО «Форум видавців» на замовлення Українського інституту книги.

Дозвілля української молоді пройшло трансформації, і навіть при зменшенні культурних подій через воєнні обставини, попит на них залишається високим. Культурні і творчі галузі стикаються з викликами, зокрема щодо рівного доступу до культурних послуг у всіх регіонах України. Особливо важливо звернути увагу на дефіцит культурних подій у сільській місцевості. Молодь виступає ключовим фактором у культурній відбудові країни, і необхідно розробити стратегію відновлення з активною участю цієї групи населення.

Серед ключових висновків з дослідження читання проведене дослідницькою компанією Info Sapiens: «Значна частина респондентів активно використовує цифрові практики у своєму дозвіллі, зокрема, читання та споживання інформації через електронні пристрої. Спостерігається значне зростання активності в соціальних мережах, в той час як інтерес до телебачення зменшується. Понад 60% респондентів мультиплікують свої справи, і частіше жінки поєднують дозвілля з іншими заняттями, ніж чоловіки. Щодо читання книг, попри ріст цифрових форматів, друковані книги залишаються популярними, особливо серед людей із середньою та вищою освітою. Читання найчастіше обирається з метою

самовдосконалення та задоволення від пізнання нового, а не лише для відпочинку чи відволікання».

Отже, проведений аналіз вторинних даних дозволяє сформулювати уявлення про поточну ситуацію у сфері дозвілля української молоді в умовах війни. Також отримані положення є підґрунтям для розробки та подальшого вивчення даного питання. Вторинні дані є орієнтиром для проведення власного дослідження та складання програми соціологічного дослідження

ВИСНОВКИ

Дозвілля є важливим аспектом соціального життя, обладнане своїми характеристиками, функціями та атрибутами. Дієвість дозвілля, як соціального явища, визначається через дозвілльєву діяльність, а саме реалізація цієї діяльності виявляється у формі дозвілльєвих практик.

Завдання соціологів – вивчення та дослідження різних соціальних процесів, явищ, змін тощо. Це стосується і сфери дозвілля, зокрема дозвілльєвих практиках сучасної української молоді.

Для того, щоб розкрити тему роботи та досягти поставленої мети було поставлено низку завдань: провести концептуалізацію «дозвілльєвих практик»; розглянути основні соціологічні підходи до вивчення дозвілльєвих практик; визначити дозвілльєві практики української молоді як предмет соціологічного дослідження; виявити характер дозвілльєвих практик української молоді; описати досвід емпіричного вивчення дозвілльєвих практики української молоді в умовах війни.

Можна стверджувати, що мети роботи досягнуто, оскільки поставлені завдання були розв'язані.

По-перше, під час написання даної роботи було здійснено спробу провести концептуалізацію «дозвілльєвих практик». Дане завдання вирішене, оскільки під час проведення концептуалізації дозвілльєвих практик, на підставі вивчення емпіричного матеріалу отримано нові:

- атрибут: узвичаєні дії особистості;
- функцію: формування нових особистих якостей;
- стосунки: відображення змін суспільства та доповнення уявлення про його соціальний образ.

По-друге, визначено основні соціологічні підходи за допомогою яких можна вивчати дозвілльєві практики. Посеред сукупності різних підходів, звернено

особливу увагу на соціокультурному підході крізь призму теорії Н. Еліаса. Також враховано триєдність індивіда, культури та соціуму, а також зазначено, що соціальна суб'єктність формується та виявляється у практиках та фігураціях.

По-третє, визначено дозвілєві практики української молоді як предмет соціологічного дослідження та окреслено, що дозвілля визначається як ключовий компонент формування соціальної суб'єктності, сприяє відпочинку, розвитку особистісних якостей, самовираженню та самореалізації. В контексті соціології, дозвілля української молоді виявляється важливим джерелом для розкриття соціальних структур і міжособистісних взаємодій. Дослідження дозвілєвих практик дозволяє аналізувати форми соціальної активності, взаємодії та використання вільного часу, розкриваючи тенденції та відмінності в самовираженні молоді. Ці дослідження є ключовими для розуміння соціальних викликів та можливостей молоді, сприяючи розробці ефективних соціальних програм і політик для підтримки самореалізації та інтеграції молоді в українському суспільстві.

По-четверте, виявлено характер дозвілєвих практик української молоді. Підсумовано, що дозвілля молоді має творчий характер. Також для дозвілля молоді характерні активні та інколи екстремальні дозвілєві практики. Зазначено, що в сучасному суспільстві, насиченому інформацією, дозвілля молоді є складною системою, де ключову роль відіграють цифрові технології, зокрема соціальні мережі та онлайн-ігри. Важливим є забезпечення гармонії в користуванні цифровими можливостями та застосування традиційні форми відпочинку. Молодь в Україні має різноманітні підходи до використання свого вільного часу, займаючись екстремальними видами спорту, беручи участь у культурних заходах, займаючись спортом і активно спілкуючись онлайн. Також вказано на важливість зважати на обмеження, які виникають через воєнний стан і так само трансформують проведення дозвілля.

По-п'яте, було проаналізовано та описано досвід емпіричного вивчення дозвілєвих практик української молоді в умовах війни. Зокрема було розглянуто

дослідження Українського культурного фонду та української дослідницької компанії Info Sapiens, які безпосередньо стосуються змін у дозвіллевій діяльності та виборі дозвіллевих практик молоді з початком повномасштабного вторгнення.

Підсумовано, що дозвілля української молоді зазнало змін. Не зважаючи на зменшення культурних подій через воєнні обставини, попит на них залишається високим. Культурні і творчі галузі стикаються з викликами, зокрема щодо рівного доступу до культурних послуг у всіх регіонах України. Молодь виступає ключовим гравцем у культурній відбудові країни, і необхідно розробляти стратегію щодо активного залучення цієї групи у даний процес.

Отже, мета даної роботи була досягнута: було досліджено дозвіллеві практики української молоді в умовах війни. Це вдалося реалізувати завдяки теоретичному аналізу та емпіричному вивченню, зокрема вторинному аналізу даних. Переконатися в цьому можна якщо поглянути на визначення об'єкта та предмета роботи. Об'єкт – дозвілля як важлива сфера суспільного життя молоді. Предмет – дозвіллеві практики української молоді в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агамір'ян Л.В. Творчі дозвіллі практики сучасної підліткової молоді: специфіка, функції, прояви / Л.В. Агамір'ян // Український соціум. – 2018. – № 3(66). – С. 82-93
2. Агамір'ян Л.В. Творчі дозвіллі практики як фактор формування соціальної суб'єктності сільської підліткової молоді: основні підходи до соціологічного виміру/ Л.В. Агамір'ян // Український соціологічний журнал. – 2017. – № 1-2. – С. 250-256
3. Аналітичний звіт «Читання книг», 2023. ТОВ «Info Sapiens» // Людмила Юзва, Анастасія Шуренкова. Доступно: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/288/%D0%A7%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3_%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%2011-10-2023.pdf
4. Арбеніна В. Л. Структура вільного часу та спрямованість інтересів молоді. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації / за ред. Л. Г. Сокур'янської. Х.: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2000. С. 107–125.
5. Аудіозапис ефіру «Громадського радіо» про результати дослідження «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни». URL: <https://cutt.ly/CK5Dw1o>
6. Баханов О.Ю. Соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді вимушених переселенців у досвіді діяльності неурядової організації / О.Ю. Баханов // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2019. № 3 (43). С. 20–26. URL: <https://cutt.ly/pK5FxMs>

7. Бойко О. П. Дозвілля в суспільстві ризику / О. П. Бойко // Філософський альманах. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – 2011. – Вип. 1 (99). – С.31–44.
8. Бойко О.П. Культура дозвілля у суспільстві ризику : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. 285 с.
9. Борінштейн Є. Р. Дозвілля як соціально-філософське явище / Є. Р. Борінштейн // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. – 2013. – №. 2. – С. 17-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmt_2013_2_6
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000. / [Автор і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», [2004]. – 1425 с.
11. Вишняк Л. І. Культура молодіжного дозвілля / Л. І. Вишняк, В. І. Тарасенко. – К. : Вища школа, 1988. – 70 с.
12. Воловик А. Педагогіка дозвілля [Текст]: підручник / А. Воловик, В.Воловик. – Харків : ХДАК, 1999. – 332 с.
13. Гольцерг К. Дитина хоче свята, але...: як правильно пояснити, чому святкування під час війни не такі, як раніше. Інтерв'ю для програми «Сніданок 1+1». URL: <https://cutt.ly/JK5SweI>
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 100.
15. Гузьман О. А. Практики дозвілля сучасної студентської молоді / О.А.Гузьман, Н.О.Ляшенко// Грані. – 2016. – № 9 (137). – С. 29–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2016_9_6
16. Дозвіллеві практики як прояв професійно-класової ідентичності українців / Воронкова А., Ковальська Є., Проценко О., Шевчук М. // Український соціологічний журнал. – 2018. – № 1-2. – С. 73-83
17. Дослідження «Культурні практики населення України», 2021. Громадська організація «Демократичні ініціативи молоді».

18. Дослідження «Як війна вплинула на культурне дозвілля молодих українців», 2023. Український культурний фонд, U-Report. Доступно: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/03/15/253324/>
19. Дослідження Marketing and Media Index (MMI), 2019. Кантар Україна. Доступно: <https://www.kantar.com/ua/expertise/advertising-media-pr/mmi>
20. Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні, 2020. Доступно: <https://cedos.org.ua/researches/doslidzhennia-dozvillia-i-kulturnykh-potreb-miskoi-molodi-v-ukraini/>
21. Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій / Н.Цимбалюк, Ю.Яковенко // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 118 – 124.
22. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н.Еліас. [пер.з нім. О.Логвиненко]. – Київ, Видавничий дім “Альтернативи”. – 2003. – 672 с.
23. Іванова І. Ф. Дозвіллеві практики городян в умовах інформаційного суспільства (на прикладі м. Миколаєва) / І. Ф. Іванова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики– 2018. – № 79.
24. Іванова І. Ф. Роль інтернет-комунікації у формуванні соціокультурного середовища міста / І.Ф. Іванова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Запоріжжя. – 2017. – № 75. – С. 118–126.
25. Кірсанов В. В. До визначення предмета рекреації в контексті педагогічних проблем дозвілля / В. В. Кірсанов // Вісник книжкової палати. – 2004. – № 9. – С. 37.
26. Култаєва М. Д. Європейська теоретична соціологія ХХ-ХХІ століття: навчальний посібник / М. Д. Култаєва, О. І. Навроцький, І. І. Шеремет. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 372 с.
27. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Київ, 1996. С. 362–380. URL: // www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/lajon.html

28. Марцин В.С. Економіка торгівлі: підручник. Київ: знання, 2008. – 603 с. – (друге).
29. Мачуліна І. І. : [КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ ТА ДОЗВІЛЛЯ»] / І. Мачуліна. - Кам'янське, 2023
30. Мачуліна І.І. Інноваційні тенденції у сфері дозвілля сучасної української молоді / І.І. Мачуліна // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова. Соціологія і політичні науки. – 2013. – №2(18). Ч.1. – С. 353 – 359.
31. Мотузка Т.А. Гендерний стереотип, як об'єкт соціологічного дослідження // — тези доповідей ІХХ Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 1-5 квітня 2019 р.) / [ред. кол.: В.М. Ісаєнко та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: Талком, 2020. – С.233-235.
32. Мотузка Т.А. Концептуалізація понять «дозвілля», «дозвіллева діяльність» // — тези доповідей ХХІ Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 18-20 травня 2022 р.) / [ред. кол.: Н.В.Ладогубець, А.М.Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.:НАУ, 2022. –с.149 – 150.
33. Мотузка Т.А. Соціологія стереотипу: від явища до поняття // — тези доповідей ХХ Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 1-3 квітня 2020 р.) / [ред. кол.: В.М. Ісаєнко та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: Талком, 2020. – С.180-182.
34. Мотузка Т.А. Стереотипи у соціумі // — тези доповідей ІХХ Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 1-5 квітня 2019 р.) / [ред. кол.: В.М. Ісаєнко та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: Талком, 2020.
35. Мотузка Т.А. Стереотипний спосіб мислення як предмет дослідження в науці та соціологічних компаніях // — тези доповідей ХХІІІ Міжнародної науково-

- практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених:[у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.) / [ред. кол.: Н.В.Ладогубець, А.М.Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2023. –с.383 – 385.
36. Паскаль О.В. Система культурно-дозвіллевої роботи : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 146 с.
37. Перегуда Є.В. Соціологія: навчальний посібник / Є.В. Перегуда та ін. –К.: КНУБА, 2012. – 140 с.
38. Петрова І. В. Дозвілля як об’єкт наукової рефлексії (друга половина ХХ ст.) Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія. 2013. Вип. 6. С. 64-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_fks_2013_6_13.
39. Петрунько О. Соціалізація студентів у віртуальних соціальних мережах: актуальність проблеми. Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Психологія. 2016. № 3. С. 72–77.
40. Піча В. М. Проблема вільного часу сучасних промислових працівників (культура вільного часу) / В. М. Піча. – Львів : Світ, 1990. – 152 с.
41. Піча В.М. Культура вільного часу: філософсько-соціологічний аналіз. – Львів: Світ, 1990. – 149с.
42. Поняття та сутність дозвіллевої діяльності як фактору всебічного розвитку особистості волонтера / Н.О. Єсіна, О.О. Стрельнікова // Сучасне суспільство. – 2017. - № 2 (14)
43. Сенюра О.В. Чинники трансформації соціального простору міста в соціологічному дискурсі // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – Дніпропетровськ, 2015. – № 8 (124). - 81-89.
44. Симончук О. В. Класова свідомість: досвід порівняльного емпіричного вивчення./ О.В. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 4. – С. 56-84.

45. Симончук О. В. Класові позиції та класові ідентичності: аналіз взаємозв'язку / О.В. Симончук // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2014. – Т. 161. С. 46–55.
46. Симончук О. Класифікатор професій ISCO-88: історія розроблення, концептуальні засади, модель операціоналізації, застосування в соціологічних дослідженнях / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 24-41.
47. Скляр С. Культурно-дозвілєві практики як соціокультурне явище: концептуальні засади вивчення / С. Скляр // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2010. – № 10. – С. 146-153
48. Скокова Л. Участь у мережево-цифровій культурі в Україні: порівняльна динаміка / Л. Скокова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – № 1. – С. 145–163.
49. Соколовська Є. В. Використання композитних змінних для вимірювання соціального статусу / Є. В. Соколовська, М. В.-С. Сидоров // Соціологічні студії. – 2013. – № 2. – С. 76–83.
50. Сокурянська Л. Г. Суб'єкт помер!? Хай живе суб'єкт! Соціологія у пошуках втраченого суб'єкта / Л. Г. Сокурянська // Вісник Львівського ун-ту. Сер. соціол. – 2008. – №. 2. – С. 18-31.
51. Соціологічні підходи до вивчення дозвілля як соціального інституту / О.В. Михайлич, Т.А. Мотузка // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2022. – № 93. – С. 150–157.
52. Соціологія: словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
53. Стереотипи та ритуали як основа інституціоналізації / Мотузка Т.А., Яковенко А.К. // –тези доповідей XXI Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 5-9 квітня 2021 р.) / [ред. кол.: Н.В.Ладогубець, А.М.Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2021. – С.235-237.

54. Стереотипи як соціокультурний чинник впливу на життя людей старшого віку / М.П. Кухта, І.О. Мартинюк // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2018. – № 79. – С. 194–202.
55. Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / За загал. ред. проф. Ю.С. Сабадаш; редактори-укладачі: проф. Ю.С. Сабадаш, проф. І.В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. – 308 с.
56. Цимбалюк Н. Дозвілля між рівністю та нерівністю: до історії питання / Н.Цимбалюк // Український соціологічний журнал. – 2017. – № 1 – 2. – С.206 – 210.
57. Цимбалюк Н. М. Організація та методика культурно-дозвіллевої діяльності / Н. М. Цимбалюк. – К. : ДАКККиМ, 2000. – 145 с.
58. Цимбалюк Н., Яковенко Ю. Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій. Психологія і суспільство. 2014. № 2. С. 118–124.
59. Шевчук І.В. Педагогічна сутність дозвілля та дозвіллевої діяльності / І.В. Шевчук // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2014. – №1(60). – С. 250 – 258.
60. Як проводять дозвілля мешканці Львова. Інфографіка URL: <https://dyvys.-info/2017/12/18/yak-provodyat-dozvillya-meshkantsi-lvova-infografika/>
61. Яцула Т.В. Дозвілля молоді у соціокультурному просторі сучасності // Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ: збірник тез доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції з дистанційною участю, 24 березня 2021 р. – Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2021. – с.270 – 272.